

TDK DOLGOZAT

Skandináv–magyar kapcsolatok a 9-10. században

Jelige: skandináv-magyar kapcsolatok

Lezárás: 2015. január 6.

Tartalom

Bevezetés.....	2
Normann-magyar kapcsolatok a 9. században.....	2
Viking és magyar hadjáratok a 9-10. században.....	11
Skandináv eredetű katonai segédnépek Magyarországon: a Botond-monda, a kölpenyek és a varégek.....	16
Egy magyar Amerikában Kolumbusz előtt?.....	20
Skandináv-magyar kapcsolatok az új évezred küszöbén.....	24
Összefoglalás	26
Irodalomjegyzék	28

Bevezetés

A magyarok és skandinávok középkori kapcsolatai nem tartozik a kor legkutatottabb témái közé, pedig igen sok a közös vonás, párhuzam a két népesség történetében a 9-10. században. Dolgozatom a skandinávok és magyarok középkori kapcsolatainak bemutatására tesz kísérletet a kezdetektől a 10. század végéig. Az időbeli keret azt az időszakot fogja át, amikortól a források figyelme felénk fordult, egészen addig, amíg elindulnak a keresztény Európába való beilleszkedés felé. A skandináv-magyar kapcsolatokat eddig döntően a régészet megvilágításából vizsgálták, így annak megállapításaira, ahol szükségesnek tartottam, utaltam, de az írásos források adataira igyekeztem helyezni a hangsúlyt.

A kutatást több körülmény is nehezítette. Egyrészt igen kevésnek mondható a korszakra vonatkozó primer írott forrás, ezen belül is töredék azoknak a száma, melyek a skandináv-magyar érintkezésekről szólnak. Több forrás csak közvetett módon számol be a kapcsolatokról. A dolgozat témája megköveteli, hogy az idevonatkozó skandináv forrásokat is bevonjam a vizsgálatba, de ezek idehaza szinte még feldolgozatlanok, így a munka egyik alapvető feladata volt e források feltárása.

A dolgozatban többféle szót használtam a skandinávok megjelölésére, úgy, mint rusz, orosz, varég, kölpeny, normann és viking. Fontos megjegyezni, hogy ezek nem egyszerű szinonimái egymásnak. A különféle névalakokhoz más-más belső tartalom társul, ennek megfelelően használatukat a kontextus határozza meg. A skandináv, normann és viking gyűjtőnévként is felfogható. A rusz, varég és kölpeny pedig a Kelet-Európában megjelenő skandinávokat jelölte. Az „orosz” szavunk a „rusz” szó magyar változata. Továbbá előfordul, hogy a skandinávok helyett a 'nép' szót használom, ami vitatható, de a mai norvégok, dánok, svédek és izlandiak közös gyökerei miatt lehetséges.

Normann-magyar kapcsolatok a 9. században

A következőkben a magyar-normann kapcsolatok kezdetének bemutatására teszek kísérletet. Áttekintem a kapcsolatokat említő forrásokat, majd továbbiak bevonásával próbálok választ adni arra, hogy milyen tényezők alakították viszonyukat a 9. században.

Az Annales Bertiniani 839-es adata jelentheti a legkorábbi adatot. A forráshely szerint Theophilosz bizánci császár (829–842) elküldte követeit Jámbor Lajos frank császár (814–840) udvarába. A követséggel tartottak rusz követek is, akik korábban Theophilosznál jártak. A bizánci uralkodó arra kérte a frank császárt, hogy segítsen a ruszoknak kerülő úton hazajutni, mivel az, amin jöttek, a „*barbár és túlságosan vad s hatalmas népek*” miatt túl

veszélyes.¹ Bár nincs konkrétan szó magyarokról, mégis kapcsolatba hozták ezt a forráshelyet velük.²

Több forrás tudósít a korai rusz-magyar érintkezésekről. Ezek a muszlim források, a PVL és a magyar Anonymus. A Dzsajháni hagyományhoz tartozó Gardīzī perzsa történétíró és földrajztudós a következőkről számol be: „[a magyarok – betoldás tőlem K.M.] Állandóan legyőzik a saqlāb-okat. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki a saqlāb-okra, és úgy kezelik őket, mint foglyaikat... Meg-megrohanják a saqlāb-okat és rūs-okat s onnan rabszolgákat hoznak, Rūm-ba viszik és eladják őket.”³ Kmoskó Mihály a szlávok és magyarok viszonyával kapcsolatban azon a véleményen volt, hogy a szlávok magyarok általi adóztatásáról szóló részlet a Kárpát-medencére, míg a szlávok megrohanásáról és a rabszolgaejtésről szóló rész inkább a dél-orosz steppére vonatkozik.⁴ Véleményem szerint e kettő logikai kapcsolatban áll, nem lehet őket szétválasztani. A szlávok legyőzésének feltétele volt, hogy előtte megtámadják őket. A Hudúd Al-Álam érdekes részlettel szolgál: „A turk besenyő ország leírása... Tőle nyugatra vannak a maġġarī és rūs határai... A maġġarī ország leírása... Nyugatra és északra a rūs vidékei vannak... Télen egy folyó partján tartózkodnak, amelyek köztük és a rūs-ok között van... Az összes, körülöttük lakó pogányokkal háborúskodnak, és a magyarok szoktak a győztesek lenni...”⁵

Érdeemes kitérni a 9. századi magyar szállásterület kiterjedésének problémájára. A DAI 38. fejezete szerint Atelkuzu-t a Dnyeper és az Al-Duna közötti területre helyezhetjük,⁶ míg a Dzsajháni-hagyományt képviselő Ibn Ruszta és Gardīzī alapján az Al-Duna és a Don között keresik a magyarokat.⁷ Vékony Gábor ezzel szemben azon a véleményen van, hogy a 9. századi magyarok a Volga és a Dnyeper között élhettek.⁸ [1.] Ha hagyományosan az Al-Duna és a Don közé helyezzük a 830-as évek magyarjait, akkor a magyar szállásterülethez képest nyugatra helyezni a ruszokat – mint, ahogy azt Hudúd al-Álam tette – értelmetlen volna. A forrás egy folyót is említ, amely elválasztja a magyarokat és ruszokat egymástól, ez pedig megint csak nehezen értelmezhető lenne, ha a magyarok a Dnyepertől nyugatra is letelepedtek volna. Lehetségesnek tartom, hogy a forrásban említett folyó a Dnyeper lehet.

A kutatás feltételezi, hogy az arab és perzsa földrajzírók magyarokról szóló tudósításai számára Ibn Khurdázbih munkája szolgált forrásul, bár ennek fennmaradt részében nem esik

¹ HKÍF 183–184.

² POLGÁR 2001. 116.; TÓTH 2011. 29–30.

³ HKÍF 38.

⁴ Kmoskó nézetére vö. ZIMONYI 1996. 56–57.

⁵ HKÍF 41–42.

⁶ DAI 2003. 174–175.; vö. HKÍF 126.; vö. TÓTH 2011. 35–52.

⁷ HKÍF 33.; ZIMONYI 2005. 35.; HKÍF 36–37.; ZIMONYI 2005. 37.; POLGÁR 2001. 115.; TÓTH 2011. 46.

⁸ VÉKONY 1986. 47–50.

szó magyarokról. Művének első változata 846–847-ben készülhetett el, majd a második bővített kiadás 885–886-ban.⁹ Őt használta fel később al-Dzsajhání, akinél már biztosan szó esett a magyarokról, de műve nem maradt fenn, viszont az ő munkáját felhasználó későbbi muszlim szerzők sokat merítettek belőle, így Ibn Ruszta és Gardīzī is. Gardīzī megemlíti a keresztény n.n.dr.-okat, vagyis a dunai bolgárokat, akik a kereszténységet 864 és 870 között vették fel. Így Gardīzī forrása, vagyis al-Dzsajhání, Ibn Khurdázbih munkájának 885-ben elkészült változatát használhatta.¹⁰ Gardīzī azért fontos számunkra, mert nála már a ruszok is szerepelnek. Feladatunk annak meghatározása, hogy mikorra vonatkozik ez a betoldás. Czeglédy Károly szerint a magyarokról szóló ősforrás a 870 és 889 közötti időszakra vonatkozik, vagyis a dunai bolgárok megkeresztelkedésétől, a besenyők átkeléséig a Volgán. Czeglédy szerint a rusz-magyar háború már ebben az ősforrásban benne lehetett. Ez pedig csak azután történhetett meg, miután jelentős normann csoportok jelentek meg a steppén.¹¹

A déli irányú varég előrenyomulás meghatározásában a PVL nyújthat segítséget. Eszerint Aszkold és Dir 864-ben elfoglalta Kijevet, majd a második hullám 882-ben érkezett Oleg vezetésével,¹² viszont régészeti nyomuk a 9. századra vonatkozóan nincs Kijev környékén, így biztosan nem 882-ben érkeztek.¹³ A PVL-ben a keleti szlávok és a varégek behívásának történetét a szájhagyomány őrizte meg. Ezeket a kronológiailag homályos eseményeket pedig utólag datálták, hibásan.¹⁴ Ezt erősíti meg egy ismeretlen kazár zsidó által írt levél, amiben az áll, hogy Romanos bizánci császár rávette „HaLGū”-t (HLGW), „RūSīYā” királyát, hogy támadja meg a kazárokat. Ezek szerint Oleg élt még I. Romanos Lekapénos uralkodása alatt, aki 920 és 944 között uralkodott, holott Oleg a PVL szerint már 912-ben meghalt. Ebből következően Aszkold és Dir életét későbbre kell tennünk, Oleg uralkodását pedig 911 és 941 közé.¹⁵ Így a forrásokban említett rusz-magyar harcok idejét a 9. század végén kell keresnünk, de mindenképpen a magyar honfoglalás előtt.

Anonymus beszámol egy honfoglalást megelőző orosz-magyar háborúról. Története szerint a magyarok: „*Miután orosz területre érkeztek, minden ellenállás nélkül elérték Kijevet, s mikor elhaladtak a város mellett, átkeltek a Dnyeper folyón és az oroszok egész országát meg akarták hódítani.*” Az oroszok elhatározták, hogy ellenállnak, és segítségül hívták szövetségeseiket, a kunokat. A csatában a magyarok győztek, akik az oroszokat és kunokat

⁹ ZIMONYI 1996. 51.

¹⁰ HARMATTA 1998. 138.

¹¹ CZEGLÉDY 1945. 41., 55.

¹² SZVÁK 2009. 217–221.

¹³ BÓNA 2000. 23.

¹⁴ FONT 1996. 126–127.

¹⁵ BOLLÓK 2004. 357.

egészen Kijevig üldözték. A magyarok már a város ostromához fogtak volna, amikor az oroszok és kunok inkább békét kértek.¹⁶

A PVL a következőképpen tudósít a magyarok kijevi jelenlétéről: „6406. [898.] *Vonultak az ugrok Kijev mellett a hegyen keresztül, amelyet ma Ugorskoje-nek neveznek, és megérkezvén a Dnyeperhez, megállottak sátraikkal, mert úgy vándoroltak, mint most a polovecek. Miután megérkeztek kelet felől, és átvergődtek a nagy hegyeken keresztül, amelyeket Ugor hegyeknek neveznek...*”¹⁷ [1–3. kép]

A két forrás nagyon hasonló módon számol be a magyarok Kijev melletti jelenlétéről. A. N. Szaharov szerint a PVL azért ilyen szűkszavú, mert az események olyanok voltak, hogy azokat a nagyfejedelem hatalma és a dinasztia szempontjából előnytelen lett volna leírni. A geszta szerint egy kölcsönös megállapodáson alapuló békét kötöttek, amelynek meghatározó pontja volt a magyarok számára fizetendő adó. A magyarok és az oroszok között tipikus „béke és barátság” egyezmény jött létre, amely tulajdonképpen a Bizánc által is alkalmazott, a korban elterjedt egyezmény volt. Ezek a harcok utáni békés viszonyokat rögzítették, vagy a korábbi békét erősítették meg, vagy első alkalommal szabályozták a békés viszonyokat Bizánccal. Feltételük elsősorban az évente fizetendő adó volt. Az adót az fizette, akinek érdekében állt a béke fenntartása, vagy aki a háborút elvesztette.¹⁸ [2.]

A dán Saxo Grammaticus Gesta Danorum című munkájában leírt egy történetet a dánok oroszországi harcáról a hunokkal. Itt a hunok Hun nevű királya Olimár keleti királlyal harcol a dán Erikkel, akit a norvégok, szlávok és az oroszok támogatnak.¹⁹ Hölbling Tamás szerint Anonymus és Saxo története nagyon hasonlítanak egymásra. A magyar-rusz harcok emléke valamilyen módon megmaradhatott skandináv-rusz talajon. Hölbling szerint a fennmaradásnak több módja is kínálkozik: a 9. századi közvetlen tapasztalásból nyert normann legendáról van szó, vagy a későbbi normann-magyar kapcsolatok adtak lehetőséget az áthagyományozásra szóban, vagy írásban, esetleg kijevi közvetítéssel.²⁰

A következőkben arra próbálok választ adni, hogy milyen tényezők alakították a két népesség viszonyát. Ehhez további forrásokat is be kell vonni.

A követek útját álló nép a kazár és a magyar lehetett. A kazár–rusz viszony jónak volt mondható, mivel a ruszok kazár területeken keresztül kereskedtek a muzulmán Kelettel és az áthaladásért cserébe tizedet fizettek a kazároknak. A magyar–rusz viszony sem lehetett rossz

¹⁶ ANONYMUS 14–16.

¹⁷ HKÍF 174.

¹⁸ SZAHAROV 1986. 111–113.

¹⁹ HÖLBLING 2010. 164–165.

²⁰ HÖLBLING 2010. 165.

ekkoriban. A Kijev környékén tartósan meg nem telepedett varégok vagy ruszok a kereskedelem zökkenőmentes lebonyolítása érdekében békés kapcsolatra törekedhettek a kereskedelmi útvonalak mentén élő népekkel és a magyaroknak is megfizethették a tizedet, csakúgy, mint a kazároknak.²¹ [1. térkép]

Nehéz megmondani, hogy mi okozta a rusz-magyar viszony megromlását, amely később a források szerint fegyveres összecsapásba torkollott, de talán nem tévedünk, ha a tágabb térség viszonyaiban bekövetkező változásokban keressük a választ. A vikingeket elsősorban az ezüst érdekelte, amelyért Kazáriáig, vagy a Közel-Keletre kellett menniük. Az ezüst az iszlám Keletről a Kaukázuson és Kazárián át jutott el Kelet-Európába, majd onnan Skandináviába. A korai időkben a Volga számított a fő kereskedelmi útvonalnak. Az írott forrásokban semmi nem utal arra, hogy a Dnyeper ekkor kereskedelmi szerepet töltött volna be.²² Ez érthető is, hiszen a normannok fő kereskedelmi irányultsága a Közel-Kelet felé mutatott. A dirhemek száma 869 után jelentősen visszaesett, ami az addig megszokott kereskedelmi útvonalak elzárására vezethető vissza. Emiatt a varégoknak új utak után kellett nézniük, így vált fontossá Bizánc és a Dnyeper vízi útja. A ruszok egyre nagyobb számban jelentek meg délen és korántsem csak békés kereskedőkként.²³ A kereskedelmi útvonalak elzáródását a kazár-arab feszült viszony, illetve a Kazár Birodalom belső válsága idézhette elő a század közepén.²⁴ [3.]

Az ellenségeskedés kialakulásának egyik okát a rabszolgaszerző hadjáratok jelenthették. A magyarok élénk kereskedelmi kapcsolatokat ápoltak Bizánccal, amiben jelentős szerepet játszott a rabszolga kereskedelem. Ibn Ruszta tudósítása szerint a magyarok: *„Meg-megrohanják a szlávokat, és addig mennek a foglyokkal a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.h a neve... az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok [a magyarok] eladják nekik a rabszolgákat...”*²⁵ Őseink a források szerint rendszeresen támadták a környező szlávokat, amiről Gardīzī is megemlékezik: *„Az a szokásuk [a szlávoknak – K.M.], hogy erődöket emelnek. Néhány ember összeáll, hogy fölépítsen egy erődítést, mivel a magyarok állandóan támadják és fosztogatják őket. Amikor a magyarok megérkeznek, a szlávok bezárkóznak ezekbe az erődítésekbe, melyeket építettek.”*²⁶ A PVL is rendelkezik egy idevágó részlettel: *„Az ulicsok és a tyivercek a Dnyeszter mentén [éltek – K.M.] a Dunáig. Rengetegen voltak. Ellepték a Dnyeszter [oldalát egészen] a*

²¹ BOLLÓK 2004. 372.

²² BOLLÓK 2004. 367.

²³ BOLLÓK 2004. 359.

²⁴ BOBA 2005. 12–15.

²⁵ HKÍF 34.

²⁶ SZVÁK 2009. 160–161.

tengerig. *Máig is megvannak a [föld]váraik.*²⁷ Ha a Gardīzī által leírt, a szlávok erődépítéséről szóló történet összekapcsolható a PVL azon adatával, miszerint az ulicsok és tyivercek földvárai még máig is [a PVL ezen részletének leírása idejében–K.M.] láthatóak, akkor azok Vékony Gábor feltevése mellett szólnak a magyar szállásterület meghatározását illetően a 9. század első felére vonatkozóan. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy a magyar szállásterületen, magyar fennhatóság alatt élő szláv törzsek bármiféle erődítési munkálatokba kezdhettek volna, amit aztán a magyarok megtámadnak.

Meg kell jegyezni, hogy a magyar rabszolgaszerző akciók már a 9. század közepe előtt elkezdődhettek. Ibn Ruszta ugyanis Dzsajhání munkájának azon változatából merített, amely Ibn Khurdádbih művének korábbi, azaz 846 körüli változatát használta, így ez az információ akár a 9. század közepénél korábbra is vonatkozhat.²⁸ Ibn Ruszta szerint a ruszok „*támadják a szlávokat. Hajókon közelítenek hozzájuk, [aztán] kiugranak a partra, foglyul ejtik őket, majd Kazárföldre és Bolgárországba szállítják, ahol eladják.*”²⁹ A források szerint mindkét nép támadta a szlávokat, és mindkettő ugyanabból a célból. Így a rabszolgaszerzés miatt kialakulhatott rivalizálás. Nem kizárt, hogy a vikingek már régóta támadták a szlávokat, de ez a század második felétől látszik valószínűnek. Ibn Hordádbeh művének 846 körül keletkezett változatában azt írja, hogy: „*Ami a rús kereskedőket illeti, ők a szakáliba egyik neme. Hódprémet, fekete róka-bundát és kardokat szállítanak a szakáliba országának legtávolabbi sarkaiból a Róm-tengerhez.*”³⁰ E forrásban rabszolgákról még nincs szó.

Ennél súlyosabb ok lehetett a háborúra a következő. A PVL szerint: „*A tengeren túli varjakok adóztatták a csugyokat, a szlovéneket, a merjákat és az összes krivicset, a kazárok pedig a poljanoktól, a szeverjanoktól és a vjaticsoktól szedtek füstönként egy fehér vevericát.*”³¹ A varégokat elűldözésük után a hagyomány szerint a ruszok, a csugyok, a szlovének és a krivicsek hívták vissza. Rurik miután megszerezte a hatalmat kiterjesztette hatalmát a merjákra, veszekre és muromákra is.³²

A magyarok által adóztatott szlávok azonosak lehetnek azokkal, akik korábban a kazárok fennhatósága alatt éltek, vagyis a poljanokkal, szeverjanokkal és vjaticsokkal.³³ Amíg a ruszok és magyarok saját területükön maradtak, addig nem lehetett komoly probléma közöttük, viszont a PVL azt írja Kijevvel kapcsolatban, hogy: „*Aszkold meg Gyir ebben a*

²⁷ SZVÁK 2009. 214.

²⁸ POLGÁR 2001. 113.

²⁹ SZVÁK 2009. 139.

³⁰ SZVÁK 2009. 125.

³¹ SZVÁK 2009. 216–217.

³² SZVÁK 2009. 217–219.

³³ FONT 2007. 36.

városban maradt. Összeszedtek sok varjagot, és birtokukba vették a poljanok földjét.”³⁴ Tehát a déli irányba nyomuló rusz csoport elfoglalt egy olyan területet, amelyre korábban nem terjedt ki a fennhatóságuk, sőt, a PVL szerint itt még a kazárok voltak ekkor az urak, még ha névlegesen is. Ezt az erőszakos fellépést a varégok részéről a későbbiekben Oleg is folytatta.³⁵ Az ellenségeskedés tehát már Aszkold és Dir idején elkezdődhetett, Oleg pedig fokozatosan tovább terjeszkedett, de a magyarok ekkor már elfoglalhatták Kárpát-medencei új hazájukat. Boba felhívja a figyelmet, hogy a ruszok Kelet-Európa déli részén a nomád törzsszövetségek riválisaiként tűntek fel a Bizánccal folytatott kereskedelemben és hadi vállalkozásokban.³⁶ [4. kép]

Font Márta szerint a délebbre lakó szláv törzsek a 870-es évekig a kazároknak fizettek adót és a Kijev és a Fekete-tenger közötti térség a fennhatóságuk alá tartozott, de már megjelentek a varég-rusz csoportok is arrafelé. A magyarok megjelenése vagy megszerveződése megváltoztatta a térség erőviszonyait. Font a 880-as évekre datálja a Kijev környéki politikai viszonyok megváltozását. A magyar–rusz viszonyt a besenyő–rusz mintájára képzelem el, vagyis a besenyők kifosztják a ruszokat, akik a békét állatokkal vásárolják meg.³⁷ Egy tanulmányában viszont arról ír, hogy adataink arról tanúskodnak, hogy a varég-ruszok és magyarok között nem alakult ki konfliktus, mert a magyarok csak szlávokkal találkoztak Kijev körül, őket adóztatták. A magyarokkal való konfliktus hiányából pedig arra következtet, hogy Oleg és kísérete a magyar honfoglalás után jelenhetett meg a térségben, betöltve a magyarok elköltözése miatt keletkezett hatalmi vákuumot.³⁸ Viszont ahogy láthattuk, a viszony elmérgesedését nem csak Oleg nevéhez köthetjük.

Király Péter szerint a magyarok a kazárok szövetségeseiként, illetve önálló kezdeményezéseik során adóztatták a szlávokat. A magyar–keleti szláv kapcsolatok tárgyalásánál a poljanok, szeverjanok, vjaticsok és radimicsek törzse szokott számításba jönni.³⁹ Lehetséges a kazárokkal való rövid idejű együttműködés, mivel a DAI szerint a magyarok együtt harcoltak a kazárokkal három évig, ez pedig kiterjedhetett a szlávok adóztatására is.⁴⁰

A rusz–magyar kapcsolat a 9. század első felében alapvetően békés, kereskedelmi jellegű lehetett. A Kijev környéki szlávokat a kazárok adóztatták, de lehet, hogy a 870-es

³⁴ SZVÁK 2009. 219.

³⁵ KIRÁLY 1980. 360.

³⁶ BOBA 2005. 26.

³⁷ FONT 1998. 27–28.

³⁸ FONT 2007. 39–40.

³⁹ KIRÁLY 1980. 359–360.

⁴⁰ DAI 2003. 170–171.

évektől a magyarok vették át a szerepüket. A kazár hatalom hanyatlása a birodalom belső válságával és az arabokkal való feszült viszonyban kereshető, amely az addigi hagyományos kereskedelmi útvonalakat szétszakította. A vikingek kieső jövedelmeiket egyre erőszakosabban próbálták pótolni a térségben élők, így a szlávok kárára is. Magam az ellenségeskedés okát a rabszolga-kereskedelemben kialakult rivalizálásban, és a varégok erőszakos megjelenésében látom a magyar érdekszférának tekintett Kijev környékén. Az ebből kirobbanó összecsapásra a 880-as évek végén kerülhetett sor. Erről emlékezhetek meg a muszlim források, Anonymus, a PVL és talán Saxo Grammaticus is. Talán nem véletlen, hogy a régészeti leletek tanúsága szerint a ruszok tartósan éppen a magyar honfoglalás után tudtak megtelepedni Kijevben és szilárdították meg ottani hatalmukat.

A magyar hagyomány megemlékezik az oroszok részvételéről a magyar honfoglalásban. A Kijevben megkötött béke után az orosz vezérek kérték Álmost, hogy telepedjen le Attila király egykori földjén. Ennek eleget téve elindultak, és a krónikás szerint: *„Az oroszok közül is sokan Álmos fejedelemhez csatlakoztak és vele jöttek Pannóniába. Utódaik a mai napig itt laknak szerte az országban.”* Az ország nyugati határainak megállapításakor pedig Zolta fejedelem *„ezen a vidéken bízta meg a nagyapja, Álmos fejedelem idején Pannóniába bevándorolt oroszokat, hogy várat építsenek.”*⁴¹

A kutatás szerint az oroszok igen korán jelen lehettek az országban. A helynévanyag alapján próbálták lakhelyüket és betelepülésük idejét meghatározni, de Kristó Gyula felhívta a figyelmet ennek buktatóira. Nehéz megállapítani ugyanis a helynévadás indítékát. A -falu, -falva, -fa, -dorf stb. végűek késői alapítások. Feltételezhetünk egy orosz marchiát, amit az ország északkeleti vagy nyugati határvidékén kereshetünk. Anonymus szerint Zolta parancsára a nyugati határon emeltek várat az oroszok, ez a mai Oroszvár. Itt valóban éltek szlávok. Imre herceg ezeknek lehetett a vezére, a dux Ruizorum.⁴²

A dán Annales Lundenses érdekes adattal szolgál a magyarokkal kapcsolatban a 793. évnél: *„Karolus rex Vungorum regnum vastavit”*, magyarul: Károly király az „Vungorum regnum”-ot elpusztította.⁴³ Az évkönyv azonosítja az avar-frank háborúk időszakának késő avarjait az ungrokkal (vangárokkal), amely név a magyarok egyik idegen neve volt. Ez az adat több évkönyvben is megtalálható, de a Vungri régebbi alak, mint a Hungari.⁴⁴ [4.] A Petrus Olai által írt munkában az áll, hogy: *„Pannonia – valaha így hívták, majd*

⁴¹ ANONYMUS 48.

⁴² KRISTÓ 1983. 191–207.

⁴³ ANNALES LUNDENSES 196.

⁴⁴ KIRÁLY 2006. 153.

Hungariának nevezték el a hunokról, dánokról, akik a mai napig birtokolják.”⁴⁵ [5.] A dánok szerepeltetése a magyar honfoglalásban valószínűleg kapcsolatban áll az egyes forrásokban a szkíták, a hunok, a gótok, valamint a dánok – vagyis a normann emberek – rokonságáról olvashatókkal. Mivel pedig a hunok és magyarok azonosságának gondolata a középkorban igen elterjedt volt, így nem meglepő, ha Petrusnál a magyarok (hunok) és dánok (normannok) ugyanazon, vagy legalábbis rokon népként tűnnek fel. [6.] A következő honfoglaláshoz kapcsolható forrás Theodoricus monachus [7.] „Historia de antiquitate regum Norwagiensium” című krónikája, melynek 17. fejezete említi a magyarokat:

„Pannóniát tulajdonképpen azóta hívják Hungáriának, amióta azt valahogyan erővel elragadták a hunok a konstantinápolyi császártól, aki, hogy országa pusztításának és rablásának beszüntetésére bírja őket, jóllehet akarata ellenére, átadta nekik a provinciát, a korábbi lakókat pedig kitelepítették. Ezek a hunok, ahogyan Jordanes írja történetében, a Meótiusz ingoványaiból törnek elő, ahová állítólag Nagy Sándor, Fülöp fia, zárta őket. Egy félig állati és Istentől leginkább távolálló nép, a külsőt tekintve a legrútábbak is: Ugyanis fejükön szemek helyett, mintha két lyuk lenne, mintegy a legsötétebb szurokkal kitöltve. A kisfiúk arcát nyomban megvágják, hogy az anyatejjel tanulják meg elviselni a sebeket. Ezek tehát, akik egy bizonyos szarvasűő áthaladása által felfedezték a bejáratot, sáskák módjára terjedtek szét az egész földkerekség felszínén, Attila királyukkal.”⁴⁶ [8.]

A krónikás megnevezi forrását, Jordanest, a 6. századi gót történetírót, akinek a Gótok eredete és tettei című művében megtalálható a hunok – Theodoricus-nál a hunoknak gondolt magyarok – eredetének története.⁴⁷ Az elbeszélés első részére vonatkozóan a krónika angol nyelvű kiadásának kommentárja szerint Theodoricus, mintha zavarosan emlékezett volna vissza a Jordanesnél található történetre, amelyben a vandálokat befogadják Pannóniába.⁴⁸ [9.] A Getica szerint Geberich gót király hadat üzent a vandáloknak, akiket legyőztek, megölve Visimart, a vandál királyt is. „Erre az a kevés vandal, amely megmenekült, miután összegyűjtötte övéinek harczra alkalmatlan csapatát, elhagyta szerencsétlen hazáját s elkérte Constantinus császárról [császártól–K.M.] Pannóniát s ott letelepedvén, körülbelül 60 évig mint alattvaló a császárok rendeletének engedelmeskedett.”⁴⁹ Theodoricus elbeszélése tartalmának alig van valami köze Jordaneshez, így szinte biztos, hogy nem tőle vette ezeket az

⁴⁵ SRD I. 72.

⁴⁶ SRD V. 326.

⁴⁷ JORDANES xxiv. 71–72.

⁴⁸ THEODORICUS 81.

⁴⁹ JORDANES xxii. 68–69.

értésüléseit. Ezt megerősíteni látszik, hogy utána a hunok (magyarok) eredettörténetét már igen pontosan adja vissza Jordanes nyomán.

A magyar Anonymus gesztájában Árpád magyarjai olyan helyi vezetőkkel veszik fel a harcot, akik a bizánci császár uralma alá tartoznak, vagyis a Kárpát-medence egy része bizánci fennhatóság alatt áll. Nehéz megmagyarázni a két szöveg párhuzamának okát, mivel – tudomásom szerint – sehol máshol nem olvasható ez a hagyomány, és a földrajzi távolság miatt sem gondolhatnánk ennek átvételére. Ezzel szemben Veszprémy László és Csákváry Orsolya a Fekete-tenger elnevezésének párhuzamára lett figyelmes Anonymusnál (ad nigrum pontum, ad nigrum mare) és a skandináv forrásokban (Svartahaf). A két munkában olvasható elnevezések évtizedekkel megelőzik az elsőnek tekintett 1265. június 18-i bizánci-velencei szerződésben említett „fekete” jelzőt (Mari Nigro).⁵⁰ Anonymusnál a Fekete-tenger szereplését Holler László filológiai érvekkel kétségbe vonta, sőt, a skandináv forrásokban és a bizánci-velencei szerződésben is.⁵¹ Osman Karatay a „fekete tenger” elnevezést volgai bolgár és kazár tradícióra vezeti vissza, eszerint a skandinávok és magyarok még a honfoglalás előtt megismerhették ezt az elnevezést.⁵² [10.] Veszprémy egy másik tanulmányban a normann és magyar történetiszemlélet, történetírás hasonlóságait mutatta be, példaként említve a Saint-Quentini Dudo és Anonymus műve közötti párhuzamokat.⁵³ Bár nehéz lenne Theodoricus és Anonymus munkájának párhuzamait meggyőzően magyarázni, magam ezt a historiográfiai kapcsolat lehetséges példájának tekintem.

Viking és magyar hadjáratok a 9-10. században

A vikingek, magyarok és szaracénok közel azonos időben, nagyjából a 9-10. században támadták folyamatosan Európát. E támadások emlékét őrizték meg az „*Ab Ungarorum nos defendas iaculis*”⁵⁴ és a „*de gente fera Normannica nos libera*” fohászok.⁵⁵ Ezt az időszakot a vikingek és magyarok történetében párhuzamként állíthatjuk szembe egymással, mint ahogy azt a középkorban is tették. A 12. században élt német származású Helmold presbiter ezt írja: „*A magyar nép egykor nagyon hatalmas és harcban serény, még a Római Birodalom számára is félelmetes volt. Ugyanis a hunok és a dánok pusztítása után, harmadjára a magyarok betörése dühöngött, minden szomszédos királyságot dúlva és összezúzva.*”⁵⁶ [11.] A középkor emlékezetében a viking és magyar támadások között nincs lényegi különbség,

⁵⁰ CSÁKVÁRY–VESZPRÉMY 2010. 339–341.

⁵¹ HOLLER 2008. 306–316.; HOLLER 2014. 56–67.

⁵² KARATAY 2011. 1–11.

⁵³ VESZPRÉMY 2012. 169–179.

⁵⁴ A fohással kapcsolatban lásd: HALMÁGYI 2007. 142–147.

⁵⁵ NAGY 2012. 9.

⁵⁶ HELMOLD 14.

azokat Isten csapásaként fogták fel bűneikért. Brémai Ádám azt kérdezi: „*Mit mondjak a magyarok, vagy a dánok, meg a szlávok, vagy kétségtelenül a normannok barbár népeiről, akiket a császár gyakrabban fékezett meg megegyezéssel, mint háborúval?*”⁵⁷ [12.] A következőkben a viking és magyar hadjáratok jellemzőire és párhuzamaira szeretnék rávilágítani.

A források szerint mindkét nép pusztító hadjárataival vált ismertté. Phótiosz konstantinápolyi pátriárka azt írja a ruszokkal kapcsolatban: „*amennyire észrevétlen, jelentéktelen s egészen az ellenünk végrehajtott betöréséig ismeretlen [volt e nép], olyannyival súlyosabb a gyalázat, mélyebb a megszégyenülés és élesebb az ostorcsapás fájdalma... Egy észrevétlen nép, melyet számításba sem vettek, a rabszolgák közé soroltak, ismeretlen, mely nevet szerzett magának a hadjáratával ellenünk...*”⁵⁸ A Szent Bertin évkönyv szerint: „*azon népek előtt [német területek lakói – betoldás tőlem K.M.] korábban ismeretlen ellenségek is, akiket magyaroknak neveznek, ugyanannak királyságát pusztítják.*”⁵⁹

A viking támadások [5. kép] [2. térkép] kezdetét 793-hoz szokás kötni, amikor rajtaütöttek a Northumbriában található Lindisfarne-i kolostoron. Valószínű azonban, hogy már korábban is intéztek támadásokat Nyugat-Európa ellen, a svéd vikingek pedig keleten terjeszkedtek. A viking kor kezdetét a 800 körüli évekhez lehet kötni, mivel ekkoriban kezdődtek a nagyobb szabású hadjárataik. A korszak végének az 1042. évet tekintik, amikor meghalt Hardaknut, Anglia utolsó skandináv királya.⁶⁰ A magyar kalandozó hadjáratok [6. kép] [3. térkép] kezdetét sem lehet teljesen pontosan meghatározni. 870–880 táján a Kárpát-medencétől keletre élő szlávokat és ruszokat támadják. Lehet, hogy már 811-ben őket láthatjuk Krum bolgár kán seregében. A 830-as évektől bukkannak fel sűrűbben. 836–838-ban bolgár felkérésre harcolnak a makedón hadifoglyok ellen.⁶¹ A 955-ös augsburgi vereség mérőföldkönek számít, de a hadjáratok végének a 970-es arkadiopolisi csatát tekintjük.

A viking támadások előmozdítójaként felmerült az éhínség és a kimerült földek miatti állatállomány csökkenés. A marxista-leninista felfogás szerint az elszegényedő parasztság az őket elnyomó arisztokrácia miatt indult útnak, de a túlnépesedés is felmerült. Egyesek szerint a kereskedelem jövedelmezőbb volt a hadjáratoknál. A sok elképzelés ellenére nincs meggyőző érv.⁶² A középkorban a vikingek hazájának túlnépesedését, az elszegényedést, a zsarnokságot tartották oknak, a szkaldversek [13.] és rúnakövek pedig a dicsőséget és a

⁵⁷ ADAM 133.

⁵⁸ SZVÁK 2009. 60.

⁵⁹ HKÍF 184.

⁶⁰ ROESDAHL 2007. 18.

⁶¹ HKÍF 144–145.

⁶² BÁRÁNY 2008. 100–102.

zsákmányszerzés lehetőségét jelölik meg fő hajtóerőként.⁶³ A södermanlandi Tüdingében talált rúnakövön ez áll: „...[Porstæinn] csatában esett el keleten Gardarban [mint] a seregének parancsnoka, a honfitársak legkiválóbbika.”⁶⁴ Egy másik, a svédországi Gripsholmban fellelt rúnafeliraton ez olvasható: „Bátran útra keltek az aranyért”.⁶⁵ A Svédországból induló keleti irányú viking terjeszkedésnek elsősorban az új kereskedelmi lehetőségek felkutatása volt a célja.⁶⁶

A viking hadjáratokat többféleképpen lehet csoportosítani, úgymint célkitűzéseik, szervezettségük és volumenük alapján. Célkitűzéseik szerint beszélhetünk egyéni zsákmányszerző portyákról, kalózakciókról, amelyekben a nemzetségfők, törzsfők a minél nagyobb zsákmány reményében indultak útnak. [14.] Itt még nincs magasabb szintű cél, ahol zsákmányt reméltek, oda mentek. Kerülték az összecsapást. Mihelyt végeztek, hazamentek, majd amikor újra vagyonra volt szükségük, hajóra szálltak. Ezek a támadások a 9. század első felében szórványosak voltak, de a század közepétől már bizonyos területek függésbe vonására törekedtek úgy, hogy bizonyos időtartamra szóló évi adót fizettettek a helyiekkel. Új jelenségnek számított a „kitelelés”, amikor a viking sereg nem ment haza egy-egy támadás után, hanem bizonyos területeket elfoglaltak, és azokat bázisul használva indultak újabb támadásokra.⁶⁷ [15.] Megjelent a politikai cél is. Ezeket az akciókat már királyok, illetve kiskirályságot létrehozni kívánó törzsfők vezették, és céljuk a területszerzés volt. Godfred dán király 810-ben 200 hajónyi harcossal szállt partra Frízföldön. A 'Nagy Hadsereg' 865-ben egyértelműen hódítási céllal érkezett Angliába. Előfordult, hogy több vezér kötött szövetséget és fejedelemségeket hoztak létre, pl.: Yorki Királyság vagy a Dublini Norvég Fejedelemség. A 10. század végétől már megfigyelhető olyan törekvés, hogy az adott állam megdöntésével bizonyos területek felett politikai hatalmat szerezzenek. Hegyesszakállú Sven dán király Anglia királya akart lenni, fia, Nagy Knut pedig már több állam felett uralkodott.⁶⁸ Az európai politikai zavarok kihasználásának bizonyítéka az, amikor Jámbo Lajos frank császár fiai apjuk ellen fordultak és belháború robbant ki. Ekkor, 834-ben egy dán hajóhad a Rajnán felhajózva feldúlta Dorestadot. A frank belháború alatt megszorodtak a dán betörések.⁶⁹

A magyar „kalandozások” [16.] kiváltó okairól több vélemény született. Egyik az éghajlatváltozásból származó legelőhiány, amit a túl nagyra nőtt állatállomány is képes

⁶³ ROESDAHL 2007. 243–245.

⁶⁴ SZVÁK 2009. 169–170.

⁶⁵ SZVÁK 2009. 170.

⁶⁶ BRØNDSTED 1983. 39.

⁶⁷ BÁRÁNY 2008. 97–98.

⁶⁸ BÁRÁNY 2008. 98–99.

⁶⁹ PÓSÁN 2012. 16.

kiváltani. A legelőterületekért indíthattak háborút, és az elűzött nép pedig kénytelen más szállásterületét elfoglalni. A 894 körüli népmozgást Ismail ibn Ahmed szamanida uralkodó úzok elleni támadása indította el.⁷⁰ Más feltevések társadalmi változásokkal magyarázzák a hadjáratok indítékát. Az egyik szerint, amikor a Kárpát-medence már nem biztosított megfelelő megélhetést a pásztortársadalom számára, a termelőmunkából kiszorultak a hadjáratokban kerestek megélhetést. Ezek nem a honfoglalással kezdődtek el, hanem már a steppén élő magyaroknál is megfigyelhetőek, ahol nincs okunk feltételezni a „pásztortársadalom válságát.”⁷¹ [17.] A hadjáratokat leggyakrabban zsákmány- és fogolyszerző háborúkként szokták jellemezni. Ezt a források is megerősítik. Már a honfoglalás előtti időszakban indítottak a szlávok ellen élelmiszer- és fogolyszerző hadjáratokat. Őseink viszont nem csak maguktól indultak hadba. Az európai politikai tényezők rendszeresen igénybe vették a magyarok katonai potenciálját. Theotmár salzburgi érsek szerint a szlávok megvádolták őket azzal, hogy: „*pénzt adtunk nekik [magyaroknak – betoldás tőlem K.M.], hogy Itáliába menjenek...*”, majd a szlávokról azt állítja: „*Ők ugyanis azt a bűnt, amit hamisan ránk fogtak... sok éven át elkövették.*”⁷² A magyarok megfelelő anyagi ellentételezés fejében készek voltak beavatkozni mások fegyveres konfliktusaiba. A magyaroknál is észlelhető a politikai törekvés a hadjáratokban. Liudprand szerint Arnulf keleti frank uralkodó: „*...elhunyának napja azok [a magyarok] számára bizonyosan minden gyönyörűségnél kellemesebb, mindenféle kincsnél becsesebb volt... Egy évvel ugyanis Arnulf halála és fiának megválasztása után [a magyarok] igen nagy sereget gyűjtve maguknak követelték a morvák népét... megszállták a bajorok határvidékét...*”⁷³ Tehát őseink készek voltak kihasználni a politikai zavarokat érdekeik érvényesítése érdekében. A hadjáratok gyakori célja nem csupán a gyors zsákmányszerzés volt, hanem hogy az ellenfelet évi adó fizetésére kényszerítse, illetve szabad átvonulást biztosítson a területén.⁷⁴ A magyar seregek is olykor idegen földön teleltek át, mint például 899-900, 921-922 és talán 904-905 telét Itáliában, 916-917 telét Svábföldön, 919-920 telét Burgundiában, 936-937 telét francia földön töltötték.⁷⁵

⁷⁰ GYÖRFFY 1977. 125.

⁷¹ KRISTÓ 2003. 232–233.

⁷² HKÍF 185., 186.

⁷³ HKÍF 214.

⁷⁴ GYÖRFFY 1977. 147.

⁷⁵ KOVÁCS 1996. 83.

Al-Udzri 11. századi történetíró a magyarokat 942. évi hispániai betörésükről megemlékezve mágusoknak nevezi, holott ez a népnév a spanyolországi arab szerzőknél hagyományosan a vikingek elnevezése.⁷⁶

A magyarok és a Kijevi Rusz között a 9. század végén létrejött béke valószínűleg a kölcsönös katonai támogatást is magába foglalta. A források alapján arra következtethetünk, hogy az esetek többségében a 10. század folyamán egészen 970-ig a magyarság és a Kijevi Rusz együttesen indított támadásokat Bizánc és Bulgária ellen. A rusz–magyar katonai együttműködésnek a 970-es arkadiopolisi vereség vetett véget.⁷⁷

Habár a „kalandozások” elnevezés félrevezető, melyben a 19. század romantikus szemlélete harcos férfiak kalandkeresését látta, de mind a magyar, mind a viking hadjáratok motivációi között nem szabad alábecsülni a kissé elcsépeltnak tűnő dicsőségvágyat, hírnévre törekvést sem. Anonymus szerint: „*Miként igriceink manapság mondják: Mindnyájan ők földeket szerzének, és maguknak hírt, nevet nyerének.*”⁷⁸ Lél, Bulcsú és Botond kapitányokról azt írja, hogy: „*Harcias és rettenthetetlen szívű férfiak voltak, akik semmi egyébre nem törekedtek, mint hogy uruknak idegen népeket hódítsanak meg és más országokat dúljanak fel.*”⁷⁹ Ugyanez köszön vissza Skandináviából, ahol a szkaldok énekelték meg a hősök tetteit: „*Meghal barom, | meghal barát, | meghal maga is az ember, | de senkinek híre-neve | meg nem hal soha, | aki valamilyet szerzett.*” – mondja a 9-10. században keletkezett Hávamál.⁸⁰

Mindkét nép portyázó hadjárataik, háborúik által vált ismertté. A portyázások nem köthetők társadalmi válsághoz, legfőbb mozgatórugójuk a zsákmányszerzés volt, de más motivációk is feltételezhetők, például politikai törekvések. A hadjáratok megindításának okai nem választhatók el a megtámadott terület katonai-politikai viszonyaitól sem, sőt több esetben csak azzal magyarázható. Ebből pedig az is következik, hogy ezeket nem csupán a kalandvágy motiválta, hanem mind a hadjáratok idejét, mind pedig irányukat az aktuális politikai viszonyok figyelembevételével határozták meg, legalábbis a nagyobb szabású támadások esetében. Nem szabad elfelejteni a személyes dicsőség keresését sem, hiszen mind a két kultúrában, főleg a germánéban, nemcsak hogy elfogadott volt a hírnév utáni vágy, de el is várták ezt a törekvést.

⁷⁶ ELTER 1997. 91.

⁷⁷ SZAHAROV 1986. 111–122.

⁷⁸ ANONYMUS 27.

⁷⁹ ANONYMUS 45.

⁸⁰ ROESDAHL 2007. 236. (Bernáth István fordítása)

Skandináv eredetű katonai segédnépek Magyarországon: a Botond-monda, a kölpenyek és a varégek

Botond alakja a magyar hagyományban két formában maradt meg. Anonymusnál a honfoglalás és a nyugat-európai harcok hőse. A konstantinápolyi kaland történetét pedig nem is igazán akarja elhinni, ugyanis „*Vannak, akik úgy tudják, hogy a magyarok egészen Konstantinápolyig eljutottak és Botond bárdjával a konstantinápolyi aranykaput is beszakította. Én azonban ezt e művembe nem akartam bevenni, mivel a történetírók egyetlen könyvében sem bukkantam nyomára, csakis a parasztok csalfa történeteiben hallottam róla.*”⁸¹

Ezzel szemben sem Kézai, sem a Képes Krónika nem ismeri az Anonymusnál megőrzött híradást, miszerint Botond apja Kölpeny, Tas vezér nagybátyja földet kapott Árpád fejedelemtől a bodrogi részekén és a Vajas vizéhez közel. Az anonymusi hagyományban Botond aktívan részt vett a honfoglalás harcaiban, valamint a nyugatra vezetett hadjáratokban. Ő volt az, aki mintegy bosszút állt az augsburgi vereségért, majd „*amikor Botond és Örkény jókedvűen megtért Pannónia földjére, az elhúzódó háborúba belefáradt Botondot váratlanul betegség gyűrte le, eltávozott e világból és a Verőce vize közelében temették el.*”⁸²

Anonymus verziójával szemben Botond a krónikákban csak egy egyszerű vitéz, mint maga is mondja: „*minimus Hungarorum*”. A Kézainál megőrzött monda szerint a magyarok egészen Konstantinápolyig hatoltak, amelynek falainál letáboroztak. Ekkor egy hatalmas termetű görögöt küldtek ki, aki egyszerre két magyarral akart megverekedni, és azzal kérkedett, hogy ha nem tudja őket legyőzni, akkor a görög császár legyen a magyarok adófizetője. A magyarok egy Botond nevű vitézt választottak ki, hogy kiálljon a göröggel. Botond a birkózás előtt bárdját belevágta a város érckapujába, majd a görögöt is leverte, úgy, hogy az belehalt. A császár ennek ellenére nem volt hajlandó adót fizetni, így a magyarok Görögországot és Bulgáriát végigpusztították. Ezek a hadjáratok pedig Géza fejedelem idejéig tartottak.⁸³ [18.] [7. kép]

A Botond-mondával igen alaposan foglalkozott Tóth Zoltán. Véleménye szerint Botond alakja mindkét verzióban besenyő eredetre vezethető vissza.⁸⁴ [19.] A Botond-monda forrásai a parasztok csalfa meséi voltak. Péri Benedek rámutatott az azeri Köroğlu desztán és a Szent László legenda birkózásmotívumának párhuzamaira.⁸⁵ Lehet, hogy Botond birkózása

⁸¹ ANONYMUS 37.

⁸² ANONYMUS 48.

⁸³ KÉZAI 107.

⁸⁴ TÓTH 1988. 467–483.

⁸⁵ PÉRI 2008. 296–302.

is ide vezethető vissza. [20.] A kapudöngetésnek viszont valós történelmi alapja lehet, amint azt már Marczali Henrik kifejtette.⁸⁶ [21.]

Anonymus szerint a nyugati hadjáratokban vitézkedő Botond apját Kölpenynek (Culpun) hívták. Lehetséges, hogy ebben az esetben népnévvel van dolgunk, mert az eredethagyományokban jellemző, hogy az először feltűnő történeti alak neve népnévből ered. Magyarországon mind a kölpenyek, mind a varégek kimutathatóak. Helyneveinkben is előfordul a kölpenyekhez és varégekhoz köthető helynév. [4. térkép] Várong és Kölpeny helyneveink a 10. századi törzsnév-típusú helynevek közé tartoznak. A két elnevezés minden bizonnyal honfoglalás előtti török jövevényszó. A magyar kölpeny<külpin a skandináv forrásokban található többes kylfingar alakra megy vissza, mely azonos az óorosz *кѣлбѣг és a bizánci Κούλπιγγοι (Koulpiggoi) alakokkal.⁸⁷

A 'væringi' jelentése egy olyan társ lehetett, aki kereskedők és katonák szerződéses közösségébe lépett be, ahol védelmet adott, illetve elfogadta felelősségét társai iránt és társai is ugyanezt tették az ő irányába. A 'kylfingar' a 'kolfr' szóból eredően, hasonlóan a væringi-hez, egyfajta szövetséget jelenthetett, olyan normann kereskedőkét, akik a Rusz területén tevékenykedtek.⁸⁸

Rúnaköveken előfordul a KylfingR név, melyet az északi kolfr m. és kylfa f. szavakból származtatnak. Ugyancsak kapcsolatba hozható a kylfingar népnévvel, melynek lehetséges értelme „olyan északi származású emberek, akik Gårdaríkē-ben szolgálnak”, de ez a levezetés a lexikon szerint bizonytalan. A név a következő alakokban fordul elő: ku[fi]nkR Sö 318, kulfinkr U419, [kylfikR] U320, kylfinkr U445.⁸⁹ Gårdaríke a skandináv forrásokban Oroszország elnevezése. A Nikulás Bergsson [22.] által a 12. század közepén írt Landafrædi⁹⁰ megemlíti Kylfingaland-ot, melyet Gårdaríki-nek hívnak.⁹¹

Középkori orosz törvényekben a varégek és kölpenyek (kolbiag) együtt jelennek meg.⁹² [23.] A bizánci chrysobullákból ismertek a Bizánci Birodalom szolgálatában álló segédnépek. Az 1049-ben készült összeírásban még csak oroszok szerepelnek, de 1073-tól kezdve az orosz, varang és kölpeny elemek már egymás mellett állnak. Annak Komnene

⁸⁶ MARZALI 1916. 92–95.

⁸⁷ GYÖRFFY 1959. 89–90.

⁸⁸ BLÖNDAL 2007. 5., 6.

⁸⁹ PETERSON 2001. 65.

⁹⁰ SZÁNTÓ 2001. 175.

⁹¹ RAFN 1852. 401.

⁹² VERNADSKY 1947. 27–28.

1148-ban befejezett műve szerint a Thule szigetéről származó varangok csatabárdot, jobb vállukon pedig kardot hordanak.⁹³

Úgy vélem, hogy Anonymus nyugati hadjáratokban vitézkedő hőse nem azonos a krónikák görögverő Botondjával. A honfoglalás és a nyugati hadjáratok Botondja esetleg skandináv eredetű harcos elem emléke lehet. Közelebbi meghatározása nem lehetséges, de Anonymus valamelyik forrásában léteznie kellett, mert ha nem, akkor úgy bánt volna vele, mint a csalfa mesék Botondjával. [24.] A konstantinápolyi kalandban szereplő vitéz eredete az analógiák alapján egyértelműen keletre, Szibéria és Belső Ázsia felé mutat. Ez a Botond azonban korántsem biztos, hogy besenyő eredetű. Nézetem szerint a krónikák Botondjának alakja táplálkozhat magyar talajból, visszatükrözhet egy korabeli magyar (steppei) hős ideált, akit azonban nem feltétlenül hívtak Botondnak. Ahogy Marczali megfogalmazta: „*Symbolum Botond is, noha öntudatlanul tette azzá a nép lelke. A hadratermett, bajtól, veszélytől vissza nem riadó, a nemzet dicsőségét, becsületét bárki ellen fenntartó, nagy tetteiért elismerést nem nyerő, de nem is váró magyar nép megtestesítése: a legkisebb magyar.*”⁹⁴

Az ország nyugati határára letelepített ruszok vezetője a dux Ruizorum-nak nevezett Szent Imre herceg lehetett az államalapítás korában, a 11. század 20-as éveiben. Imre herceg 1031-es halála megadja a ruszok letelepítésének terminus ante quem-jét, de pontos idejének meghatározása igen nehéz, ha nem fogadjuk el reális időpontként a honfoglalást.

A magyarországi skandináv eredetű katonai elemek megjelenéséhez jó támpontot nyújt a híres bizánci Varég Gárda vizsgálata. Az intézmény születési idejének a 988. évet tartják. Bardas Phokas 987-ben fellázadt II. Basileios (976–1025) császár ellen, aki Vlagyimir kijevi nagyfejedelemtől (980–1015) kért segítséget. Vlagyimirnak jól jött a kérés, mivel harcosai már egy ideje elégedetlenek voltak fizetségük elmaradása miatt, így elengedte őket a görögökhöz. Ez a 6000 harcos lett a Varég Gárda alapja, amely segített II. Basileios császárnak úrrá lenni a lázadáson.⁹⁵ [8. kép]

A Nibelung-ének kutatói feltételezik, hogy a mű szerzője felhasznált kalandozások és Géza kori történeti elemeket is.⁹⁶ [25.] A hősköltemény 22. kalandjában megjelennek az Attila (Taksony vagy Géza?) uralma alá tartozó népek: „*Orosz s görög levente egy a mást sarkalá; | Vágtatva jön nyomukban a lengyel és oláh; | Zömök serény lovon sok iramlík és üget, | Hordozva mind sajátos fegyver- s öltönyjüket. | Kiew tájékiról jött bozontos raj lovag; | A*

⁹³ GYÖRFFY 1959. 87–88.

⁹⁴ MARCZALI 1916. 100.

⁹⁵ D'AMATO 2010. 6.

⁹⁶ SIMON 1978. 308.; HÓMAN 1923. 65–69.

*szilaj besenyők. Hej, hogy megiramlanak...*⁹⁷ Amennyiben alkalmazhatók ezek az adatok Géza fejedelem korára (971/972–997) nézve, akkor a ruszok abban az időszakban mutathatók ki Magyarországon, amikor Bizáncban létrejött a Varég Gárda, esetleg korábbi időszakban, Taksony fejedelem idejében is. E normann katonai elem egyik előkelő képviselője nyugodhatott az 1923-ban feltárt székesfehérvár-bikaszigeti/rádiótelepi A. sírban, ami a halott mellett talált kétélű kard alapján a 10. század második felére keltezhető. A mellékletek közt szereplő nyéltámaszos balta sem megszokott honfoglalás kori magyar lelet, hanem elsősorban a ruszok hagyatékából ismeretes.⁹⁸ [9–10. kép] Bartucz Lajos 1926-os tanulmánya szerint a honfoglalás kori magyarok között kimutatható a „nordicus elem”, dolgozatához pedig felhasznált többek között 68 db Székesfehérvárról való, azon belül pedig 48 db rádiótelepi lelőhelyről származó koponyát.⁹⁹ A Birodalomba három útvonalon érkezhettek normannok; egyrészt a Kijevi Rusz területéről, másrészt a Lengyelországból, illetve Dániából induló déli útvonalakon a Balkánon keresztül, harmadrészt az európai kontinenst megkerülve juthattak el Konstantinápolyba.¹⁰⁰ [26.] Az első két útvonal lehetővé tette, hogy a magyarországi skandináv származású harcosok a Rusz területéről, de akár Skandináviából is utánpótlást kaphassanak. Kijev és Bizánc között a legbiztonságosabb út Magyarországon keresztül vezetett, így Géza fejedelemnek módjában állhatott zsoldjába fogadni egy részüket.¹⁰¹ [27.] [11–18. kép]

A magyarországi skandináv fejedelmi, majd királyi kíséret 1031-ig biztosan, de valószínűleg Péter király idejéig töretlenül megvolt. A skandináv harcosok Bizáncba áramlásának mértéke a 11. század második felében erősen lecsökkent,¹⁰² ez pedig a magyarországi utánpótlást is érinthette. Péter uralkodása alatt már német és olasz elemek is megjelennek a hadseregben. A hazai orosz etnikum bizonyíthatóan továbbra is betöltött katonai funkciókat, még hozzá a király közvetlen közelében. Nagy- és Kisoroszi lakói azt tartották magukról egy 1326-os oklevél alapján, hogy Kálmán király ajtónállói voltak. Későbbi századokból származó oklevelek hasonló funkciókról számolnak be.¹⁰³

⁹⁷ NIBELUNG-ÉNEK 2008. 192.

⁹⁸ KOVÁCS 1995. 294., 300–301.

⁹⁹ BARTUCZ 1926. 6., 22–23.

¹⁰⁰ CIGGAAR 1996. 103.

¹⁰¹ GYÖRFFY 1959. 92.

¹⁰² CIGGAAR 1996. 110.

¹⁰³ GYÖRFFY 1959. 91., 86–87.

Egy magyar Amerikában Kolumbusz előtt?

Kevésbé ismert, hogy az ezredforduló tájékán a normannoknak már sikerült elérniük Észak-Amerika partjait, a sagák Vinlandját. A felfedezők között volt egy Tyrkir nevű férfi is, akit a fordítások németnek tartanak, de felmerült a magyar származás lehetősége is.¹⁰⁴

A Leif Eiriksson-féle utazást megőrző Grönlandi saga [28.] tartalmának összefoglalásánál Helge Ingstad Vikingek az Újvilágban című könyvének magyar fordítását használtam fel. A saga Bjarni Herjolfsson kalandjával kezdődik, aki legénységével az Izlandról Grönlandra való utazás során eltévedt, de korábban ismeretlen földeket pillantottak meg. Később Leif a Bjarni által látott földek felkeresésére indult 35 fős legénységével. A legénység tagjai között volt egy Tyrkir nevű férfi is. Miután elindultak, először Hellulandot, majd Marklandot, végül Vinlandot fedezték fel. „*Leif a földnek olyan nevet adott, amely megfelelt sajátosságainak: Vinlandnak [Szőlőországnak] nevezte el.*” Vinlandon Tyrkir eltűnt a csapatból, keresésére indultak, majd amikor megtalálták, hosszan németül beszélt, majd normann nyelven. Tavasszal hazaindultak.¹⁰⁵ [19–22. kép]

A különböző fordításokban Tyrkir származása és nyelve a következő a teljesség igénye nélkül: német/német,¹⁰⁶ German/Southerner,¹⁰⁷ Turkish/South-country man,¹⁰⁸ Southern tongue/Southern man,¹⁰⁹ teutonicus, ex australi regione oriundus¹¹⁰ þyrsku/sudr madr.¹¹¹ [29.] Szembeötlő, hogy a fordítások a tartalom szempontjából lényeges részletekben különböznek.

A német eredet a fordításokat olvasva igen erősen tartja magát. A Magnus Magnusson és Hermann Pálsson-féle fordításban a Tyrkir neve alatti lábjegyzet azt írja, hogy a „Southerner” kifejezés egy közép- vagy dél-európai emberre utal, de Tyrkir mégis inkább német lehetett.¹¹² Pivány Jenő óta tudomásom szerint itthon senki sem foglalkozott mélyebben a témával, hanem Pivány megállapításait vették át. Ő Samuel Laingre alapozta tanulmányát, aki Tyrkir nyelvét törökként fordította és kommentárjában meg is magyarázta, hogy miért. Szerinte a „thyrsko”, vagyis a nyelv megnevezése és a szereplő neve törököt jelent, így magyar, vagy Konstantinápolyból származhatott. A korabeli germán nyelv ugyanis nem lehetett ismeretlen az északi emberek számára és azt úgy hívták volna, hogy Saxneskr,

¹⁰⁴ PIVÁNY 1909. 571–577.

¹⁰⁵ INGSTAD 1972. 37–43.

¹⁰⁶ DÖMÖTÖR 1976. 64.

¹⁰⁷ MAGNUSSON-PÁLSSON 1973. 55., 57.

¹⁰⁸ LAING 1844. 347–349.

¹⁰⁹ FLATEY BOOK 1906. 37., 43.

¹¹⁰ PERINGSKIÖLD 1697. 330., 332–333.

¹¹¹ FLATEY BOOK 1906. 35., 41.

¹¹² MAGNUSSON-PÁLSSON 1973. 55.

azaz szász, és nem úgy, hogy Thyrskr. A normann-bizánci kapcsolatok révén valószínűbb, hogy valamely kelet-európai ország lakója került Grönlandra, mint egy német.¹¹³ [30.] Laing művének „javított” kiadásában már a Turkish szó egyszerűen German-re van cserélve, ami – Pivány megfogalmazása szerint – „*mégis csak kissé szabad fordításnak mondható.*”¹¹⁴

Tyrkir magyar kapcsolatának lehetősége nem Laingnél jelent meg először. Gerhard Schöning 1777-ben megjelent Heimskringla kiadásának 1. kötetében kétségeit írta le amiatt, hogy németnek vagy töröknek fordítsa-e le az „á Thyrsku” kifejezést. Megjegyzi, hogy őseik (maiores nostri) a törököket Tyrkir-nek hívták és a Tyrker név aligha jelenthet mást, mint törököt. Kitért arra, hogy a bizánci írók is töröknek hívták a magyarokat és arra is, hogy a normannok gyakran megfordultak Konstantinápolyban.¹¹⁵ [31.]

Gottlieb Christian Friedrich Mohnike fordításában jelent meg 1837-ben német nyelven a Heimskringla. Tyrkir ebben törökül szólal meg. Gottlieb Mohnike szerint a kéziratok legtöbbször az á Þyrsko olvasható, egyben pedig á Þysko. Az első olvasat alapján töröknek, míg a második szerint németnek lehetne nevezni. Valamennyi fordítónál az utóbbi található a modern svéd fordítások kivételével. Gottlieb Mohnike ismerte Schöning munkáját, mivel hivatkozik a véleményére.¹¹⁶ [32.]

Ugyanebben az évben került a polcokra Carl Christian Rafn tollából a vinlandi utazások történetének fordítása. Rafn elveti Schöning elképzelését és Tyrkir német származása mellett tört lándzsát. Azzal érvel, hogy a történet sudrmaðr-nak hívja, ezzel a jelzővel pedig a germánokat illették. A þyrskr melléknév egy rövidített alak a þydverskr helyett, ezért más helyeken is a þyrskr németet jelent.¹¹⁷ [33.]

Érdekes megvizsgálni Schöning kijelentését, miszerint őseik a törököket Tyrkirnek hívták. Egy 14. századi izlandi genealógia, a „Fragmentum vetus Islandicum Historico-Geographicum de rebus Dano-Norvegicis” azt írja, hogy: „*Minden történet kezdete az északi beszédben, melyek az igazságra törekednek, úgy kezdődnek, midőn törökök (Tyrkir, Turcæ) és ázsiaiak (Asia menn, Asiani) laktak északon.*”¹¹⁸ [34.] Ennek háttérében a Heimskringlában megőrzött skandináv mitikus őstörténet állhat.¹¹⁹ Az előbb idézett genealógia később így folytatódik: „*A nagy Duna folyó Szászország és Görögország között folyik. Trákia ugyanaz, mint Görögország. Ezt először Tirasz lakta, Jáfet fia, aki pedig Noé fia. Tőle ered az a nép,*

¹¹³ LAING 1844. 349.

¹¹⁴ PIVÁNY 1909. 575.

¹¹⁵ SCHÖNING 1777. 310.

¹¹⁶ GOTTLIEB MOHNIKE 1837. 290.

¹¹⁷ RAFN 1837. 35.

¹¹⁸ SRD II. 34.

¹¹⁹ LAING 1978. 7–43.

mely „török”(Tyrker, Turcarum) néven közismert. Trákia közelében fekszik Magyarország (Ungera land) és Bulgária.”¹²⁰ [35.] A forrás lehetővé teszi azt a feltételezést, hogy a középkori skandináv földrajzi gondolkodásban Magyarország Thrákiának, mint földrajzi fogalomnak a része volt, vagy legalábbis hozzá igen közel álló, ugyanis a „penes Thraciam” úgy is értelmezhető, hogy „Thrákia hatalmában/birtokában”. A Képes Krónika hasonlóról tesz említést: „Ezek Trójából, annak pusztulása után Pannóniába jöttek, amit egykor, Nagy Sándor idejében Felső-Görögországnak hívtak...”¹²¹ A következő forrás az Eymund saga, ami Eymundr Hringsson történetét meséli el, akit Szent Olaf 1014–1015 körül űzött el Norvégiából. Eymund éveken keresztül Jaroszláv novgorodi fejedelem udvarában tartózkodott és részt vett a Rusz fejedelmeinek harcaiban. Ennek során említi a saga Turkiát: „... úgy vélem [Eymund], hogy ő [Boriszlav] sértetlenül megmenekült, és a telet Turciában töltötte, úgy döntött, hogy ismételen hadat indít ellened, és legyőzhetetlen hadsereget vezet, amelyben turkok (Turcae), blökumannok (Blökumanni) és sok más vad nép van...”¹²²

A Tyrkir nevet az alnémet Dirk névvel hozták kapcsolatba, amely a Dietrich rövidített változata.¹²³ A Tyrkir név személynévként tudomásunk szerint nem ismert északon, sem német területen, és minden kísérlet, amely valamilyen német névből akarta levezetni, sikertelennek bizonyult.¹²⁴ Elgondolkodtató, hogy a latin fordításban a „Turkerus”, vagyis a török név szerepel. Gudbrand Vigfússon és Richard Cleasby 1874-ben kiadott izlandi-angol szótárában a „Tyrkir” címszó alatt ugyancsak „török” jelentést találunk.¹²⁵ A magyar származást vallók szerint a Tyrkir a török népnévből képzett személynév, a magyarokat pedig így hívták a kor bizánci kútfői. Bár ezzel a névvel több népet is illettek, a 10. században jelentésszűkülés figyelhető meg, mivel Bíborbanszületett Konstantin császár De Administrando Imperio című munkájában a türk elnevezés már csak a magyarokat jelöli.¹²⁶ Műve 950 körül íródott, nagyjából abban az időben, amelyben Tyrkir vélhetően született.

Tyrkir földrajzi hovatartozásával kapcsolatban a szövegek egy déli származású, délről érkezett emberről tudósítanak. Skandináviából nézve ebbe nem csak a német területek tartoznak bele. Egy 11. század közepén készült, szürkegránitba vésett felirat szerint: „Tóla emeltette e követ fiának, Haraldnak, Yngvarr fivérének. Bátran útra keltek az aranyért a távolba, és keleten megették a sasokat. Meghaltak délen, Serklandban.” A Serkland

¹²⁰ SRD II. 36.

¹²¹ KÉPES KRÓNIKA 9.

¹²² SZÁNTÓ 2001. 177. Az idézet Szántó Richárd fordítása.

¹²³ BROWN-MAGOUN 1946. 547.

¹²⁴ HERMANNSON 1954. 391.

¹²⁵ CLEASBY-VIGFUSSON 1874. 646.

¹²⁶ TAKÁCS 2004. 318.

kifejezés a mohamedánok lakta Kis-Ázsiát és afrikai területeket jelölte a 12–14. században. A 11. században talán a Kaspi-tengertől délre, délnyugatra elhúzódó térségre vonatkozott.¹²⁷ Az Edda-versek közé tartozó Attila-ének 14. strófája elmondja, merre kell keresnünk Attila hun király népét: „*Feltűnt Attila földje, | az őrtornyos mély | Bikki daliái álltak | erőd erdős őrhelyein. | E déli nép hajlékát | fa palánkok védték...*”¹²⁸ A fenti példák alapján egyáltalán nem úgy tűnik, mintha a középkori skandinávok a „déli” jelzöt vagy meghatározást kifejezetten német földről származó egyénekre alkalmazták volna.

A régészet is kimutatta a skandináv és magyar területek közötti kapcsolatot. A birkai ásatások során magyarokhoz kapcsolható leletek is előkerültek, azon belül is főleg a település katonai célra épített részein, amelyet a 10. század második felében hoztak létre. A legérdekesebb közülük a Bj 1125b sír, melyben egy férfit temettek el a lovával együtt.¹²⁹ Birkán kívül Röstában és Vårbyban is találtak magyar jellegű leleteket. Hedenstierna-Jonson szerint azok a „keleti íjászok”, mint például a Bj 1125b sírban nyugvó harcos, állandó tagjai lehettek a birkai helyőrségnek. A tanulmány szerzője szerint a leletek egykori birtokosai tárgyaikkal egyfajta identitást mutattak ki, de ez az identitás nem mindig kapcsolódik közvetlenül etnikai hovatartozáshoz is. A magyar leletek kelet-skandináviai megjelenését hozzáköti a Rusz területén keresztülhaladó népmozgásokkal, amely az ottani kereskedelmi állomásokkal egy kulturális olvasztótégely volt. Az itt megforduló emberek között pedig voltak skandinávok, szlávok, magyarok és egyéb más steppei népek képviselői.¹³⁰ [23–25. kép]

Összegezve a fentieket, a német eredet korántsem egyértelmű. Tyrkir nevének jelentése török lehetett. A források alapján inkább egy Kelet- vagy Közép-Európából származó személlyel számolhatunk. Ebbe Magyarország is potenciálisan beletartozik. Annak tudatában, hogy magyarok milyen nagy számban szolgáltak Bizáncban, illetve milyen nagyarányú mobilitás tapasztalható Skandinávia és Bizánc között, részben a Kijevi Ruszon és Magyarországon keresztül, egyáltalán nem tűnik valószínűtlennek, hogy egy magyar férfi északra vetődjön. Ezt a lehetőséget megerősíti a Skandináviában talált magyarokhoz köthető régészeti anyag. Ezzel szemben azt is ki kell jelenteni, hogy teljes bizonyossággal nem állíthatjuk azt, hogy Tyrkir magyar volt, de véleményem szerint a német eredettel szemben a magyarnak nagyobb a valószínűsége.

¹²⁷ SZVÁK 2009. 170.

¹²⁸ EDDA 1985. 326.

¹²⁹ HEDENSTIERNA-JONSON 2012. 35–36.

¹³⁰ HEDENSTIERNA-JONSON 2012. 31–37., 43.

Skandináv-magyar kapcsolatok az új évezred küszöbén

A 10. század második fele mindkét térség számára a nagy változások időszaka, melynek meghatározó szereplője volt a Német-Római Császárság és a nyomában megjelenő kereszténység. Ennek az időszaknak a betetőzése lesz a Dán, Norvég, Svéd és Magyar királyságok létrejötte. [36.]

A magyar történelemben a 955-ös augsburgi csatavesztés fordulópontot jelent. A nyugatra vezetett hadjáratok leálltak, „*a hadsereg vesztég maradt, nem ment többé Germániába... nehogy a Nyugat hadserege egyesült erővel rájuk törjön.*”¹³¹ De a déli irányú támadások folytatódtak egészen 970-ig, amikor a magyar–oroszbolgár–besenyő koalíció vereséget szenvedett Arkadiopolisnál. Világossá vált a magyar vezetők előtt, hogy a további támadások már nemhogy hasznot nem hoznak, de Európa két nagyhatalma között ez a fajta külpolitika a magyarság vesztét okozhatja. Géza 971-ben vagy 972-ben lett nagyfejedelem, és külpolitikáját a szomszédos államokkal való békés viszonyra törekvés határozta meg.¹³² A két nagyhatalom közül a nyugatihoz közeledett. 973-ben a császár Quedlinburgban fogadta a magyarok 12 főemberét, ahol többek között Kékfogú Harald dán uralkodó követi is jelen voltak.¹³³ A németekhez való közeledés a magyarok esetében is a kereszténység felvételével együtt járt, és erőteljes politikai éle volt. Itt azonban van egy jelentős különbség a skandináv országokhoz képest, ugyanis míg északon az újonnan alapított keresztény egyházak a német birodalmi egyház fennhatósága alá kerültek,¹³⁴ addig Géza nagyfejedelem nem volt hajlandó ilyen függést – mely a német befolyást növelte volna – elismerni.¹³⁵

Az „*Ex historia Olavi Tryggonis filii maxima*” című forrás szerint: „*Ezek, melyek kevéssel ezelőtt elmondattak a kereszténység Trygve Olafsson fia általi hirdetéséről Oroszthonban, nem hihetetlenek, ugyanis egy bizonyos kiváló és igazmondó könyv, melyet Imago mundi-nak mondanak, világosan elbeszéli, hogy ezek a népek, melyeket így neveznek: oroszok, lengyelek, magyarok, Ottó idejében felvették a kereszténységet, aki a harmadik császár volt e néven. Néhány könyv elmeséli, hogy Ottó császár elindult hadseregével a keleti tartományokba, hogy ott szélteben-hosszában kényszerítse a kereszténység felvételére [őket – betoldás tőlem K.M.], és vele volt Trygve Olafsson fia.*”¹³⁶ [37.] III. Ottó császár Magyarországra semmiképp sem vezetett hadat személyesen, sőt igen jónak volt mondható a két állam kapcsolata. Viszont Vajk/István fejedelem (997–1000) jelentős német segítséget

¹³¹ KÉZAI 106–107.

¹³² MAKK 1996. 29–31.

¹³³ ÁKÍF 237–238.

¹³⁴ PÓSÁN 2012. 86., 130., 178.

¹³⁵ MAKK 1996. 34.

¹³⁶ ODDR MONACHUS 392–393.

kapott a magyar törzsfőkkel szemben, akik nem voltak hajlandók elismerni őt uruknak. Olyannyira jelentős volt ez a német támogatás, hogy a pannonthalmi oklevél egyenesen a németek és magyarok közötti háborúról beszél. Így III. Ottónak valóban jelentős szerepe volt István és a kereszténység győzelmében Magyarországon.¹³⁷ Olaf Tryggvason sagája megemlíti egy Ottó által vezetett hadjáratot a dán Hakon jarl ellen. Eszerint Ottóhoz csatlakozott egy Burislaf nevű király is, akinek seregében ott volt a veje, Olaf Tryggvason. A kommentár szerint Bureslav=Boleszló vagy Mieszko nem vett részt ebben a hadjáratban és Olaf sem.¹³⁸ A későbbi norvég király megfordult a Rusz területén,¹³⁹ de hogy Magyarországon járt-e, nem valószínű, illetve nem tudunk róla más forrásból.

Skandináviában a régi vallás sok istene közé nem okozott gondot Jézus Krisztust is felvenni. Az emberek azonban a mindennapi életszükségleteikhez és a termékenységhez kapcsolódó hiedelmeket nehezen hagyták el, attól függetlenül, hogy Krisztusban hittek. Északon a késő középkorig nem is beszélhetünk „tisztá” kereszténységről, hanem egyfajta vegyes hit alakult ki, amelyben a régi vallás elemei megfértek a krisztushit mellett. Míg Olaf Haraldsson, a későbbi Szent Olaf ágyasokat tartott, valamint a norvég és svéd jarlok – miközben Krisztusban hittek – még sokáig Thórhoz fohászkodtak tengerre szállás előtt és hadiszerencséért,¹⁴⁰ addig Géza fejedelem „... a mindenható Istennek, de [más] istenségek különféle hiú képzeleteinek is áldozott, s midőn főpapjától szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.”¹⁴¹ Dániában viszonylag gyorsan teret nyert az új vallás, aminek főleg a földrajzi fekvése az oka, de Norvégia a 11. században tért át, míg Svédország csak az 1350-es években. Először a vezető réteg keresztelkedett meg, amiben elsősorban nem a vallási meggyőződés, hanem a politikai érdek húzódott meg. A keresztény egyház ugyanis a világi hatalom támasza volt, de a Nyugattal való normális viszony fenntartásához is elengedhetetlen volt az áttérés.¹⁴² [26–27. kép]

A magyar–rusz viszony a 10. században a katonai együttműködés révén jó volt, amit a kereskedelem még tovább erősíthetett. A PVL a 969. évnél azt írja, hogy Magyarországról ezüst és lovak érkeznek Perejeszlavecbe.¹⁴³ A Szvjatoszláv szervezte koalíció a 970-es arkadiopolisi vereség következtében felbomlott. A kapcsolatok viszont nem szakadtak meg a Kijevi Russzal, mivel a Kárpátok keleti lejtőin régészeti kimutatható magyar népesség

¹³⁷ MAKK 1996. 43–46.

¹³⁸ LAING 1978a 24–25.

¹³⁹ Olaf oroszföldi tartózkodására lásd: LAING 1978a 21.

¹⁴⁰ BÁRÁNY 2008. 125–126.

¹⁴¹ ÁKÍF 113.

¹⁴² BÁRÁNY 2008. 126–127.

¹⁴³ ÁKÍF 345–346.

segítségével az összeköttetés fennmaradt. Vlagyimir nagyfejedelem felkarolta a kereszténység ügyét és 988-ban beszüntette a támadásokat Bizánc ellen, uralkodása második felében pedig nem vezetett nagyobb szabású hadjáratot,¹⁴⁴ hanem békében élt szomszédjaival, köztük Istvánnal is.¹⁴⁵ Az Árpádok Vazul ágának lehetett kijevi kapcsolata, mivel Szár László oroszthonból szerzett feleséget, de az egyes rusz trónkövetelők Magyarországra menekülésének hátterében is házasság lehet. Közép- és Kelet-Európa népességének nagyfokú mobilitására utalhat annak a három magyar fivérnek a története, akik az ezredforduló táján kerülhettek a Rusz területére Borisz fejedelem kíséretébe, akik közül György a fejedelem legbelsőbb bizalmi körébe került. Fivére, Mózes a kijevi Barlangkolostor első lakói közé tartozott.¹⁴⁶ A skandináv eredetű katonai elemek magyarországi jelenléte is jó példa erre a mobilitásra.

Összefoglalás

A dolgozat a 9-10. századi skandináv-magyar kapcsolatok önálló fejezeteit tárgyalja. A témák között azonban van összefüggés, aminek segítségével kialakítható egy általános kép a két nép korai kapcsolatairól. A „találkozásra” a délorosz steppén került sor a 9. század első felében, nagyjából a 830-as években. Ebben az időszakban a kapcsolat szórványos volt és a kereskedelemre épülhetett, de a század közepén a Közel-Keletet Kelet-Európával és Skandináviával összekötő kereskedelmi útvonalak ellehetetlenüléséből eredő változások az addig semleges vagy barátságos viszonyt ellenségesé teheték. A rabszolga-kereskedelemben kialakult rivalizálás, de leginkább Kijev és környéke ruszok általi elfoglalása a 880-as években – mely akkor magyar érdekszféra lehetett – fegyveres konfliktus kirobbanásához vezethetett a magyarokkal. Kelet-Európa, illetve az a terület, amelyen létrejön a Rusz, igen fontos témánk szempontjából, hiszen elsősorban ez képezte azt a „csatornát”, amin keresztül Skandinávia és a Kárpát-medence között az összeköttetés fennmaradt. Ennek keretében érkezhettek skandináv katonai elemek: kölpények és varégok Magyarországra. Jelenlétükre a régészeti leletekben, helynevekben és a Botond-mondában találhatunk nyomot. De ezen keresztül juthattak el magyarok is a messzi északra, ahol a régészeti leletek mellett egy saga is az ő emléküket őrizheti. A történeti hagyománynál maradván kell megemlíteni a Theodoricus monachus és Anonymus közötti lehetséges historiográfiai kapcsolatot. A közvetlen kapcsolatok mellett ki kell emelni a két nép történetében található párhuzamokat is. Hadjárataik nagyjából egy időben pusztították Európa különböző pontjait és a kortársak ezt

¹⁴⁴ FONT 2005. 122–123., 126.

¹⁴⁵ ÁKÍF 346.

¹⁴⁶ FONT 2005. 127–129.

nemigen választották szét, hanem a kettőt együtt Isten büntetéseként fogták fel. Ezeknek a katonai akcióknak nagyjából azonos jellege és motivációi voltak. Párhuzamnak tekinthető a 10. század közepétől a keresztény magyar és skandináv királyságok létrejöttének körülményei. E folyamat során mindkét térség elindult a keresztény Európába való beilleszkedés felé, amelynek beteljesedése már túlmutat a dolgozat keretein. A középkori kapcsolatokat felvető régészeti eredményeit tehát az írásos források is megerősíteni látszanak, de ennek vizsgálata – a középkor további századaira vonatkozóan is – és a skandináv források feltárása még jelentős feladatot ad a jövőben is a kutatás számára.

Irodalomjegyzék

Források

ADAM

ADAMI Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum. Ex Recessione Lappenbergii. In usum scholarum Ex Monumentis Germaniae Historicis Recudi Fecit. Georgius Heinricus Pertz. Hannoverae, 1846.

ÁKÍF

Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999.

ANNALES LUNDENSES

ANNALES LUNDENSES. Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi qvingentesimo vsqve ad annvm millesimvm et qvingentesimvm. Edidit Societas Aperiendis Fontibvs Rervm Germanicarvm Medii Aevi. Scriptorvm Tomvs XXIX. Hannoverae MDCCCXCII.

ANONYMUS

ANONYMUS: A magyarok cselekedetei. Ford.: Veszprémy László. Budapest, 2004.

DAI 2003

Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget magyarra fordította Moravcsik Gyula (Reprint, Olajos Terézia előszavával). Budapest, 2003.

DÖMÖTÖR 1976

Germán, kelta regék és mondák. Szerkesztette: DÖMÖTÖR Tekla. Budapest, 1976.

EDDA 1985

EDDA: Óészaki mitologikus énekek. Fordította: Tandori Dezső. Budapest, 1985.

FLATEY BOOK 1906

The FLATEY BOOK and recently discovered Vatican manuscripts concerning America as early as the tenth century. Published by the Norraena Society. London, Stockholm, Copenhagen, Berlin, New York, 1906.

GOTTLIEB MOHNIKE 1837

Heimskringla: Sagen der Könige Norwegens von Snorre Sturlason; aus dem Isländischen von D. GOTTLIEB MOHNIKE. Erster Band. Stralsund, 1837.

HELMOLD

HELMOLDI Presbyteri Chronica Slavorum. In: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Rec. Lappenberg, I. M. Hannoverae. 1868.

HKÍF

A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1996.

JORDANES

JORDANES: A gótok eredete és tettei. Latinból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Bokor János. Középkori Krónikások III. Jordanes. Szerk. Dr. Gombos F. Albin. Brassó, 1904.

KÉPES KRÓNIKA

KÉPES KRÓNIKA. Ford.: Bollók János. Budapest, 2004.

KÉZAI

KÉZAI Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: Bollók János. Budapest, 2004.

LAING 1844

The Heimskringla; or, Chronicle of the Kings of Norway. Translated from the Icelandic of Snorro Sturleson, with a Preliminary Dissertation, by Samuel LAING, ESQ. Vol.III. London, 1844.

LAING 1978

Snorri Sturluson: Heimskringla, Part two, Sagas of the Norse Kings. Translated by Samuel LAING. revised with Introduction and Notes by Peter Foote, M.A. Everyman's Library, Dutton: New York, 1930/1951/1961/1978.

LAING 1978a

Sturluson, Snorri: Heimskringla: Part One: The Olaf Sagas in two volumes. Volume one. Translated by Samuel LAING, Revised with an introduction and notes by Jacqueline Simpson, M.A., Everyman's Library, Dutton: New York, 1914/1964/1978.

MAGNUSSON-PÁLSSON 1973

The Vinland Sagas: The Norse Discovery of America. Translated: Magnus MAGNUSSON, Hermann PÁLSSON. Harmondsworth, 1965/1966/1968/1970/1971/1973.

NIBELUNG-ÉNEK 2008

A NIBELUNG-ÉNEK. Ford.: Szász Károly. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008.

ODDR MONACHUS

ODDR MONACHUS: Ex historiis Olavi Regis, Tryggonis filii. Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi qvingentesimo vsqve ad annvm millesimvm et qvingentesimvm. Edidit Societas Aperiendis Fontibvs Rervm Germanicarvm Medii Aevi. Scriptorvm Tomvs XXIX. Hannoverae MDCCCXCII.

PERINGSKIÖLD 1697

Heims Kringla/ Eller Snorre Sturlusons Nordländske Konunga Sögor. Sive Historiae Rerum Septentrionalium, â Snorrone Sturlonide, Ante secula quinque, patrio fermone antiquo Conscriptae, Quas Ex Manuscriptis Codicibus edidit, Verione gemina, notisque brevioribus, Indici Poetico vel Rerum, sparsim insertis, Illustravit Johann: PERINGSKIÖLD. Stockholmiae, 1697.

RAFN 1837

Carl Christian, RAFN: Antiquitates Americanae sive scriptores septentrionalies rerum ante-columbianarum America. Sämling af de i Nordens Oldskrifter indeholdte Efterretninger om de gamle Nordboers Opdagelsereiser til America fra det 10DE til det 14DE Aarhundrede. Hafniae, 1837.

RAFN 1852

Carl Christian, RAFN: Antiquités Russes d'après les Monuments historiques des Islandais et des Anciens Scandinave. Tome Deuxième. Copenhague, 1852.

SCHÖNING 1777

Heimskringla, edr Noregs konungasögur af Snorra Sturlusyni = Snorre Sturlesons Norske Kongers Historie = Historia regum norvegicorum conscripta a Snorrrio Sturlae Filio. Nova, emendata et aucta editione in lucem prodit, opera Gerhardi SCHÖNING. Tomus I. Hafniae 1777.

SRD I.

Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi, Partim Hactenus Inediti, Partim Emendatius Editi, Qvos Collegit, Adornavit, et Publici Juris Fecit Jacobus Langebek. Tomus I. Hafniae 1772.

SRD II.

Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi, Partim Hactenus Inediti, Partim Emendatius Editi, Qvos Collegit, Adornavit, et Publici Juris Fecit Jacobus Langebek. Tomus II. Hafniae 1773.

SRD V.

Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi, Partim Hactenus Inediti, Partim Emendatius Editi, Qvos Collegit, Adornavit, et Publici Juris Fecit Jacobus Langebek. Post Mortem Autem Viri Beati Recognovit, Illustravit, Publicque Juris Fecit Petrus Fridericus Suhm. Tomus V. Hauniae 1783.

SZVÁK 2009

A normannkérdés az orosz történelemben: I. Források. Főszerkesztő: SZVÁK Gyula. Debrecen, 2009.

THEODORICUS

THEODORICUS Monachus: An account of the ancient history of the norwegian kings. Translated and annotated by David McDougall, Ian McDougall. With an introduction by Peter Foote. Viking Society for Northern Research Text Series. General Editors: Anthony Faulkes, Richard Perkins. Volume XI. London, 1998.

VERNADSKY 1947

George, VERNADSKY: Medieval Russian Laws. New York, 1947.

WIDUKINDUS 2009

WIDUKINDUS Corbeius: A szász történet három könyve. Fordította: Magyar László András. Budapest, 2009.

Tanulmányok

BENKŐ 1999

BENKŐ Loránd: Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül. Magyar Nyelv 95 (1999) 25–40.

BOBA 2005

BOBA Imre: Nomádok, normannok és szlávok. Kelet-Európa a 9. században. In: Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. Szerk.: Petrovics István. 2005. 9–28.

BOLLÓK 2004

BOLLÓK Ádám: „Inter barbaras et nimiae feritatis gentes” Az Annales Bertiniani 839. évi rhos követsége és a magyarok. Századok 138 (2004) 349–380.

BROWN-MAGOUN 1946

Madelaine, R. BROWN, Francis P., MAGOUN, Jr.: Tyrkir, First German in North America. Modern Language Notes 61 (1946) 547–551.

CSÁKVÁRY–VESZPRÉMY 2010

CSÁKVÁRY Orsolya–VESZPRÉMY László: A Fekete-tenger említése Anonymus krónikájában és a skandináv forrásokban. *Magyar Nyelv* 106 (2010) 339–343.

CZEGLÉDY 1945

CZEGLÉDY Károly: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. *Magyar Nyelv* 41 (1945) 33–55.

ELTER 1997

ELTER István: Újabban fellelt arab források a honfoglaláskori magyarság viszonyairól. *Életünk* 35 (1997) 84–93.

FONT 1996

FONT Márta: Az óorosz évkönyvek első szerkesztése és forrásai. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László, Veszprémy László. Budapest, 1996. 119–129.

FONT 2007

FONT Márta: A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: Font Márta–Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. 2007. 35–46.

GYÖRFFY 1977

GYÖRFFY György: Honfoglalás, megtelepedés és kalandozások. In: Bartha Antal – Czeplédy Károly – Róna-Tas András (Szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Budapest, 1977. 123–156.

HALMÁGYI 2007

HALMÁGYI Miklós: A magyarok nyilaitól... Egy kósza idézet nyomában. *Aetas* 22 (2007) 142–147.

HARMATTA 1998

HARMATTA János: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv* 94 (1998) 129–151.

HEDENSTIERNA-JONSON 2012

Charlotte, HEDENSTIERNA-JONSON: Traces of contacts: Magyar material culture in the swedish viking age context of Birka. In: RGZM – Tagungen, Band 17, Bengeduz Tobias (Hrsg.), Die Archäologie der frühen Ungarn, Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4. und 5. Dezember 2009. Mainz, 2012. 29–46.

HERMANNSSON 1954

Halldór, HERMANNSSON: Tyrkir, Leif Erikson's Foster-Father. *Modern Language Notes* 69 (1954) 388–393.

HIDÁN 2004

HIDÁN Csaba László: A XI-XIV. századi sztyeppei eredetű buzogányok és használatuk. *Studia Caroliensia* 5 (2004) 2–9.

HOLLER 2008

HOLLER László: Anonymus és a „Fekete-tenger”. *Magyar Nyelv* 104 (2008) 306–316.

HOLLER 2014

HOLLER László: Anonymus és a „Fekete-tenger”. 2. rész: További megjegyzések. *Magyar Nyelv* 110 (2014) 56–67.

HÓMAN 1923

HÓMAN Bálint: X. és XI. századi történeti elemek a Nibelungénekekben. Egyetemes Philologiai Közlöny 47 (1923) 44–78.

KARATAY 2011

Osman, KARATAY: On the origins of the name for the 'Black Sea'. Journal of Historical Geography 37 (2011) 1–11.

KIRÁLY 1980

KIRÁLY Péter: A magyar-szláv kapcsolatok a honfoglalásig a szláv írott források tükrében. Magyar Tudomány 87 (1980) 357–362.

KOVÁCS 1995

KOVÁCS László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Kovács László. Szeged, 1995. 291–308.

KOVÁCS 1996

KOVÁCS László: Fegyver s vitéz. In: Veszprémy László (Szerk.): Honfoglaló őseink. Budapest, 1996. 81–108.

KRISTÓ 1983

KRISTÓ Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Kristó Gyula: Tanulmányok az Árpád-korról. Budapest. 1983. 191–207.

MARCZALI 1916

MARCZALI Henrik: A Botond-monda történeti kapcsolatai. Akadémiai Értesítő 27 (1916) 90–100.

OLAJOS 2012

OLAJOS Terézia: Egy felhasználatlan forráscsoport a 11. századi magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. In: Olajos Terézia: Bizánci mozaikok. Avarok, szlávok, bolgárok, magyarok. Válogatott tanulmányok. Szeged 2012. 184–191.

PÉRI 2008

PÉRI Benedek: A magyar Szent László legenda és az azeri Köroğlu desztán: Egy motívum összehasonlító vizsgálata. In: "Magyarország és Azerbajdzsán: a kultúrák párbeszéde". III. Nemzetközi Tudományos Konferencia. (Előadások, cikkek és rezümék) 2008. november 18-20. I. kötet. (történelem, néprajz, folklór, irodalom, nyelvészet). Budapest, 2008. 296–303.

PIVÁNY 1909

PIVÁNY Jenő: Magyar volt-e a Heimskringla Tyrker-je? Századok 43 (1909) 571–577.

POLGÁR 2001

POLGÁR Szabolcs: Sarkel. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk.: Márton Alfréd. Budapest, 2001. 106–126.

SIMON 1978

SIMON V. Péter: A Nibelungének magyar vonatkozásai. Századok 112 (1978) 271–325.

SZAHAROV 1986

A.N., SZAHAROV: Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9-10. században. Századok 119 (1986) 111–122.

SZÁNTÓ 2001

SZÁNTÓ Richárd: Skandináv források adatai a kelet-európai steppére. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk.: Márton Alfréd. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 2001. 173–180.

TAKÁCS 2004

TAKÁCS Zoltán Bálint: A magyarok türk megnevezése Bíborbanszületett Konstantinos De Administrando Imperio című munkájában. Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője. Szombathely, 2004. 317–333.

TATÁR 2004

TATÁR Mária Magdolna: A harci bot kronológiájához. A csomak, a csomasz és a csokmány etimológiája. In: Fegyveres nomádok, nomád fegyverek. III. Szegedi Steppetörténeti Konferencia. Szeged, 2002. szeptember 9-10. Szerk.: Balogh László, Keller László. Budapest, 2004. 164–174.

TÓTH 1988

TÓTH Zoltán: A Botond-monda eredete s az anonymusi Botond-hagyomány. Hadtörténeti Közlemények 35 (1988) 467–483.

VESZPRÉMY 2012

VESZPRÉMY László: Szónokló hadvezérek. Összehasonlító normann–magyar harctéri retorika. Magyar Könyvszemle 128 (2012) 169–179.

VÉKONY 1986

VÉKONY Gábor: Levedia meg Atel és Kuzu. Magyar Nyelv 82 (1986) 41–53.

ZIMONYI 1996

ZIMONYI István: A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajhání-hagyomány. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László, Veszprémy László. Budapest, 1996. 49–59.

Könyvek

ACTA 1973

Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegefü László (szerk.): Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. ACTA Historica XLIV. Szeged, 1973.

BÁRÁNY 2008

BÁRÁNY Attila: Britek, angolszászok, vikingek. Máriabesnyő–Gödöllő, 2008.

BARTUCZ 1926

BARTUCZ Lajos: Honfoglaláskori magyar koponyák. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Gyűjteményei V. Budapest, 1926.

BLÖNDAL 2007

Sigfús, BLÖNDAL: The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benedikz. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 2007.

BÓNA 2000

BÓNA István: A magyarok és Európa a 9–10. században. História Könyvtár Monográfiák 12. Budapest, 2000.

BRØNDSTED 1983

Johannes, BRØNDSTED: A Vikingek. Budapest, 1983.

CIGGAAR 1996

CIGGAAR, Krijnie N.: Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204: Cultural and Political Relations. Leiden, New York, Köln, 1996.

CLEASBY-VIGFUSSON 1874

Richard, CLEASBY – Gudbrand, VIGFUSSON: An Icelandic-English dictionary. Oxford, 1874.

D'AMATO 2010

Raffaele, D'AMATO: The Varangian Guard 988-1453. Oxford, 2010.

FONT 1998

FONT Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Pécs, 1998.

FONT 2005

FONT Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005.

GYÖRFFY 1959

GYÖRFFY György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Kurszán és Kurszán vára. Budapest, 1959.

HÖLBLING 2010

HÖLBLING Tamás: A honfoglalás forráskritikája II. A hazai kútfők. Budapest, 2010.

KIRÁLY 2006

KIRÁLY Péter: A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae 10. Nyíregyháza, 2006.

KRISTÓ 2003

KRISTÓ Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged, 2003.

MAKK 1996

MAKK Ferenc: Magyar külpolitika (896 – 1196). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. Szeged, 1996.

NAGY 2012

NAGY Gábor: A középkori Svéd Királyság története. Miskolc, 2012.

PETERSON 2001

Lena, PETERSON: Nordiskt runnamnslexikon (Dictionary of Names from Scandinavian Runic Inscriptions). Språk- och folkminnesinstitutet (Institute for Dialectology, Onomastics and Folklore Research). Az angol fordítást készítette C. L. Ward. 2001.

PÓSÁN 2012

PÓSÁN László: Skandinávia a középkorban. Debrecen, 2012.

ROESDAHL 2007

ROESDAHL, Else: A vikingek. Budapest, 2007.

TÓTH 2011

TÓTH Sándor László: Levediától a Kárpát-medencéig. Második, javított kiadás. Budapest, 2011.

ZIMONYI 2005

ZIMONYI István: Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról. A Gayhani-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Budapest, Balassi Kiadó, 2005.

Mellékletek

Jegyzetek

1. A magyarok 9. századi szállásterületének meghatározására a konsztantinoszi DAI és a Dzsajháni-hagyomány alapján tehetünk kísérletet. A kutatásban több elképzelés is született. A DAI 38. fejezete alapján a Dnyeper és az Al-Duna közti területre gondolhatunk. DAI 2003. 174–175.; HKÍF 126.; a magyarok 9. századi szállásterületeire összefoglalóan vö. TÓTH 2011. 35–52.; A Dzsajháni-hagyományt képviselő Ibn Ruszta szerint a magyaroknak két folyója van, melyek a Rum-tengerbe (Fekete-tenger) ömlenek. HKÍF 33.; KMOSKÓ 1997. 208.; ZIMONYI 2005. 35.; Gardizi a két folyót Atilnak és Duba-nak nevezi. HKÍF 36–37.; ZIMONYI 2005. 37.; A Duna és az Atil folyókkal szokás ezeket azonosítani. Az Atil név további nehézséget jelent, mivel a Dont és a Volgát is jelölheti. A muszlim források alapján az Atil alatt a Don folyót szokták érteni, mivel a kettő közül csak ez folyik a Fekete-tengerbe. Így a 9. századi magyarokat az Al-Duna és a Don között kell keresnünk. POLGÁR 2001. 115.; TÓTH 2011. 46.; Ettől eltérő véleményt fogalmazott meg Vékony Gábor, aki szerint az Atelkuzu nevű szállásterület nem értelmezhető Etelköz-ként, vagyis két folyó közötti területként. Az Atel nyilván az Atilal azonos, azonban a Kuzu nem lehet köz, hanem az Atil egy másik neve. Ennek az Atilnak pedig a Volgának kell lennie, mivel a muszlim források szerint a magyarok határa közül az első a besenyők és a bolgár „’skl”-ek között kezdődik. Ekkor pedig a besenyők még a Volgától keletre laktak, az „’skl”-ek pedig a Volgai Bolgária területén éltek. A magyarok keleti határa ezek alapján az Emba folyó és a Volga könyök között lehetett a 870-880-as években. A DAI 38. fejezetében említett Atelkuzu-t a 40. fejezetben szereplő „Etel kai Kuzu”-ként kell értelmezni, ami Vékony felfogása szerint Volga menti szállásokra utal. Gardīzīnál felbukkant a magyarok folyójaként az Atil mellett a dwb’ nevű folyó is. Ezt hagyományosan a Dunával szokás azonosítani. Ezt megerősíteni látszik a kazár-zsidó levelezésben megjelenő rwn’ folyó is, amin túlra a kazárok üzték a dunai-bolgárokat. Omurtag uralkodásakor Okorsis kopan a Dnyeperbe fulladt, így igen valószínűnek látszik, hogy 815-831 között a dunai-bolgárok határa a Dnyepernél volt, és nem a Dunánál. A Dnyeper=dwb’ azonosítás nyelvészetileg is igazolható. Tehát Vékony radikális hipotézise szerint Atelkuzu a Volga és a Dnyeper közt feküdhett. VÉKONY 1986. 47–50.
2. A tanulmányban pontosan ez áll: „*A felek közül az fizetett, akinek jobban érdekében állt a béke fenntartása, vagy aki megnyerte a háborút.*” Nyilván csak fordítási hibáról van szó és nem arról, hogy a győztes fizet a vesztesnek évi adót. SZAHAROV 1986. 113.
3. A Kazár Birodalom a 9. század közepén konfliktusba keveredett az arabokkal a Kaukázus vidékén. Emellett a Birodalmat súlyos belső válság is sújtotta, aminek kiváltó oka vallási eredetű lehetett. A kazárok ugyanis zsoldosként muzulmán hvárezmieket alkalmaztak, és ez a zsoldosok muszlim vezetőik, valamint a zsidó vallású kazár vezetés bizonyos csoportjai között feszültségeket gerjeszthetett. Erre utalhat 300 muszlim család elköltözése Kazáriából 854/855-ben és Bíborbanszületett Konstantin tudósítása a kavarok (kabarok) kazároktól történő elszakadásáról és magyarokhoz csatlakozásáról (DAI 39. fejezete). Az mindenesetre bizonyos, hogy a

kavarok 881 előtt már elszakadtak, mivel ekkor a magyarokkal együtt hadakoztak nyugaton, Ostmark (a mai Ausztria) területén. A kazárok katonai erejét nagyrészt muzulmánok adták, és őket egy megállapodás értelmében nem alkalmazták muzulmánok ellen. Ha a kabarok kiválását összekapcsoljuk a vallási feszültségből fakadó belviszályal, akkor az arra enged következtetni, hogy maguk a kavarok is muzulmánok lehettek. Így katonai megfontolások miatt nyilván nem a Birodalom déli határvidékei mellett állomásoztak, hanem a nyugatin-északnyugatin, ahonnan a magyarokhoz történő csatlakozás is lehetséges volt. Ezért Boba Imre a kavarok Kazáriából való kiválását 854-re teszi. BOBA 2005. 12–15.

4. Király Péter gyűjtése alapján: *Annales Sancti Benigni Divionensis*: „793 (791): *Karolus rex Ungrorum regnum vastat.*”; *Annales Gemmeticenses*: „793: *Karolus Hungrorum regnum vastat.*”; *Annales Uticensis*: „793: *Karolus rex Hungarorum regnum vastat.*” KIRÁLY 2006. 153.
5. „*Pannonia sic olim nominata, modo Hungaria ab Hunnis, Danis, illam usque hodie possidentibus, nominatur.*” SRD I. 72.
6. Widukind: „*Avares autem, ut quidam putant, reliquiae erant Hunorum. Huni egressi sunt de Gothis...*” KIRÁLY 2006. 203.; Gotifredi Viterbiensis: „*...Guisogothi, id est Australes Gothi, habitabant in Galliis, Ostrogothi vero, id est Australes Gothi, ex quibus Avares, id est Ungari Pannonii...*” KIRÁLY 2006. 146.
7. Theodoricus a Tore/Þórir latinositott változata. Trondheimben volt szerzetes és Franciaországban tanult. Műve 1177–1187 között, más vélemény szerint 1177–1178-ban készült el. A krónika Széphajú Harald király korától Sigurd Jorsalfar uralkodásáig beszéli el Norvégia történetét. PÓSÁN 2012. 131–132. THEODORICUS xiii.
8. „*Pannonia vero ex eo tempore nominata est Hungaria, quo eam quodammodo vi extorserunt Huni a Constantinopolitano Imperatore, qui, ut cessarent a rapinis et vastatione regni sui, invitatus licet, tradidit eis provinciam, translatis aliis prioribus habitatoribus. Isti Huni, ut scribit Jornandes in historia sua, erumpentes de Mæotidis paludibus, ubi eos fertur inclusisse Alexander Magnus filius Philippi, gens semifera et a Deo alienissima, forma etiam turpissima: Nam in capite pro oculis quasi bina foramina habebant veluti nigerrima pice infusa, statimque puerulis secabantur genæ, ut cum lacte matris discerent et vulnera pati. Hi ergo, reperto aditu per transitum cujusdam cervæ, expanderunt se super faciem universæ terræ more locustarum, cum Rege suo Attila.*” SRD V. 326.
9. „*Theodoricus's remarks here, however, sound like a confused reminiscence of Jordanes on the reception of the Vandals into Pannonia by Constantine.*” THEODORICUS 81.
10. Veszprémy László és Csákváry Orsolya szerint a Fekete-tenger „fekete” jelzője egy iráni „sötét színű” jelentéssel bíró szóból származhat, és ebből ered a tenger görög elnevezése, a Pontus Axeinos. A török nyelvet beszélő népeknél a 13. századtól mutatható ki a tenger fekete megnevezése, a Kara Deniz. Ez szinte minden nyelvben kiszorította az ó- és középkori alakokat, például a Nagyobb Tengert (Mare majus, Marmaior). A török népek névadásában a fekete „észak” jelentésben állhatott (a vörös=dél, nyugat=fehér, kelet=sárga/zöld). A szerzőpáros ebből azt feltételezi, hogy a „fekete” névalak a Közel-Keleten a 13. századot megelőzően is használatban lehetett,

bár ezt írásos forrás nem támasztja alá. Ez a névadás bizánci területen is létezhetett, ahol a török nyelvű területekről érkező személyek távolabbi (Magyarország és Skandinávia) területekre is továbbíthatták. A magyar krónikákba Váczy Péter szerint a kun–magyar érintkezésekkel kerülhetett bele a fekete név. A skandináv forrásokba pedig a bizánci-varég kapcsolatokon keresztül még a 10. században. CSÁKVÁRY–VESZPRÉMY 2010. 339–342.

Holler László filológiai érvek alapján arra a következtetésre jutott, hogy az Anonymus munkájában szereplő két „fekete tenger” valójában nem a Fekete-tengert jelölte. A geszta 44. fejezetében, ahol Árpád megengedi a Görögország elleni hadjáratot, nem az 'ad nigrum mare', hanem az 'ad ægæum mare' állhatott, és a szövegben olvasható alak másolási hiba következménye. Az 'ad nigrum pontum' esetében, amely Szkítia leírásában szerepel, Holler felvonultatja az anonymusi részlet forrásául szolgáló mondatot. Ez esetben a latere→ater szövegromlás még Anonymus előtt következett be, és Holler szerint a Névtelen cserélte fel a 'fekete' jelentésű ater-t a szinonímájával, a niger-rel. Tehát, amikor Anonymus leírta az 'ad nigrum pontum' kifejezést, akkor nem a Fekete-tengert értette alatta, mivel nála – Holler véleménye alapján – az 'ad nigrum pontum' északról határolja Szkítiát.

Holler kétségbe vonta a Fekete-tenger legkorábbi előfordulásának tekintett 1265. június 18-i szerződés-tervezetben található Mauritalassae vagy 'mari nigro' nevek Fekete-tenger jelentését. A szerződés-tervezet a velencei kereskedőket részesítette volna előnyben kereskedelmi telepek létesítésében. Azzal érvel, hogy a Fekete-tengertől különböző esetekben mindig pontosan megnevezett városokról van szó, míg a Fekete-tenger kapcsán semmi konkrétum nincs. A pontosan megemlíttet városok pedig mind a Földközi-tenger vidékére esnek. A velenceiek szóhasználata sem megfelelő szerinte, ugyanis a Nagy-tenger elnevezést használják, ami ugyebár nem 'fekete'. További érv, hogy sem a görög, sem a latin, sem az arab irodalomban nem található meg ekkor a Pontus Euxinus-ra 'a fekete' jelző, hanem csak jóval később. A szerző véleménye szerint lehetséges, hogy a skandináv forrásokban található Svartahaf (fekete tenger) csupán a Pontus Euxinus-ra használt saját elnevezés, amelynek nincs semmi köze a Fekete-tenger névhez. HOLLER 2014. 56–62., 64–65.

Holler véleményem szerint téved, amikor azt állítja, hogy Csákváry és Veszprémy a Thanais említése miatt gondolhatja azt, hogy a Svartahaf a Fekete-tengert jelöli. Abban igaza van, hogy a Swithiod-ot Svédország megnevezésére használták, de nem kizárólagosan. Theodoricus monachus Saint-Victor-i Hugóra hivatkozva azt írja: „*Northmanni, inquit, de Scythia inferiori, illam procul dubio volens intelligi superiorem, quam nos Suethiam appellamus...*” SRD V. 312. Továbbá a „*Fragmentum Vetus Islandicum*” szerint: „*In Europa ad orientem sita est Scythia, qvam Suithiod magnum vocamus.*” SRD I. 35.

Osman Karatay a Fekete-tenger névalakot jóval korábbról származtatja, mint ahogy az írásos forrásokban megjelenik. Dolgozatában fontos szerepe van a török 'qara' szó értelmezésének. Igen alaposan végigjárva a témát arra az eredményre jutott, hogy a 'qara' mind 'fekete', mind 'nagy' jelentésben állott. Kimutatta, hogy a névtelen kazáriai zsidó levelében található 'Nagy-tenger' a Fekete-tengerrel azonos. Ez az elnevezés pedig továbbélt és ezt a hagyomány őrizték meg a Fekete-tenger partjánál

tevékenykedő itáliai kalmárok. Azonban nem a kazároktól eredhetett a 'fekete' jelző, hanem a volgai bolgároktól, akiket 'nagynak' és 'feketének' is neveztek. Ezt az elnevezést tanulták el a magyarok és a varégek. Tehát mind a magyaroknál, mind a skandinávoknál közös az elnevezés gyökere. KARATAY 2011. 1–11.

11. „*Ungarica gens validissima quondam et in armis strennua, ipsi etiam Romano imperio formidolosa. Nam post Hunorum atque Danorum strages tercia Ungarorum desevit irruptio, omnia finitima regna vastans atque collidens.*” HELMOLD 14.
12. „*Quid loquar de barbaris Ungrorum sive Danorum, item Sclavorum aut certe Nortmannorum gentibus, quas imperator saepius consilio domuerat quam bello?*” ADAM 133.
13. A költészet a skandináv kultúra mindennapos része volt. A költeményeket a szkaldok szerezték, illetve adták elő. Igen megbecsült személyeknek számítottak és többnyire a király vagy a jarl kíséretének tagjai voltak. Feladatuk, hogy dicsőítsék azt a személyt, aki mellett éltek és megörökítsék tetteit. A viking kori skandináv költészetet átörökítés és tartalom szempontjából három kategóriára oszthatjuk: rúnaversek, Edda-költemények és szkaldversek, de ezek között nem volt szigorú megkülönböztetés. A szkaldköltészet kortárs eseményeket dicsőít. ROESDAHL 2007. 229–237.
14. A korai kis volumenű akciók vezérei nem feltétlenül voltak egy-egy törzs vezetői, hanem csupán kisebb létszámú fegyveres felett parancsnokoltak. A germán népeknél már néhány fő is jelenthetett sereget. A bajoroknál 42, az angolszászoknál 35, de a langobárdoknál és a dánoknál akár már 4–5 fő is „seregnek” számított. A hatalom egyik támasza a fegyveres kíséret volt, mind a nemzetségfők, mind a királyok számára, amelynek tagjait adományokkal lehetett lekötelezni. A bőkezűség az előkelők egyik elvárt tulajdonsága volt. Az adomány a megadományozottat a kor szokása szerint akár egy élethosszig tartó hűségre kötelezhette. A szétosztható javakat pedig rablóhadjáratokban lehetett a legkönnyebben megszerezni. PÓSÁN 2012. 12., 15.
15. 843-ban Nantes kifosztása után a dánok nem hajóztak haza, hanem megerősített támaszpontot hoztak létre a Loire torkolatánál fekvő Noirmontier szigetén, ahonnan 859-ben az Ibériai-félsziget felé indultak és csak két év múlva tértek haza. 850-ben a Rorik vezette dánok a Temze torkolatában található Thanet szigetén teleltek át, miután kifosztották Canterburyt és Londont. PÓSÁN 2012. 16.
16. A „kalandozás” elnevezés helyességét komoly kritika érte. Ez, a magyar tudományosságban meggyökeresedett név ugyanis a 19. század terméke és az akkori felfogást tükrözi a 9-10. századi magyar katonai akciókkal kapcsolatban. Az elnevezés erősen félrevezető, mivel azt sugallja, hogy ezeket a támadásokat egyfajta virtusból indították és nélkülöz bármiféle tudatos tervezést.
17. Érdekes magyarázattal szolgál a támadások okára a magyar krónikáshagyomány. Amikor a vesztes augsburgi csata után Konrád császár megkérdezte Lél és Bulcsú kapitányokat, hogy miért ennyire kegyetlenek a keresztényekkel, ezt mondták: „*Mi a magasságos Isten bosszúja vagyunk, ő küldött bennünket, hogy az ostorotok legyünk, s akkor ejtetek foglyul és öltök meg bennünket, amikor fölhangyunk üldözéseetekkel.*” KÉPES KRÓNIKA 38.
18. Kézai történetétől csak bizonyos részletekben mutatkozik eltérés a Képes Krónikában. Itt Botond, amikor odalép a göröghöz, azt mondja, hogy: „*Én Botond vagyok, igazi*

magyar, a legapróbb termetű a magyarok között. Végy magad mellé két görögöt, hogy az egyik az eltávozó lelket szolgálja, a másik meg eltemesse holttestedet, mert egészen biztos, hogy a görög császárt adófizetőjévé teszem a népemnek.” E verzió szerint a magyar sereg vezére Apor volt, aki megparancsolta Botondnak, hogy mutassa meg erejét a város kapuján. *„Az pedig odamenve a kapuhoz, a hagyomány szerint akkorát sújtott rá, és akkora rést nyitott a kapun, hogy egy ötéves gyerek azon a nyíláson át kényelmesen ki-be járhatott.”* További különbség, hogy a Képes Krónika szerint a magyarok Taksony fejedelem idejéig vezettek hadjáratokat. KÉPES KRÓNIKA 39–40.

19. Mint írja, a krónikák Botondja a Kelethez és a Balkánhoz, Anonymusé pedig a Nyugathoz köthető. Tóth szerint a Kölpeny név a besenyő Külpej törzs nevével azonos. Mivel pedig Anonymus szerint Tas és Kölpeny egymás mellett kaptak birtokot, így Tóth azt feltételezi, hogy a Külpej törzs valamikor a besenyő betelepülések idején, Tas leszármazottjainak szomszédságában kapott lakóhelyet, így kialakulhatott bizonyos vérségi kapcsolat a Botond-nem és Tas ivadécai között. Botond neve – Tóth szerint – a török „butan”, vagyis „ütni” igével áll összefüggésben. Ugyanis a buzogány megnevezése törökül but, buta, bud, buda, és ezt vette át a magyarság bot formában. Ez nem honfoglalás kori fejlemény, mivel a kor magyar harcosa legjobb tudomásunk szerint ilyen fegyvert nem hordott, viszont a kaputörés esetében csakis buzogányra gondolhatunk. TÓTH 1988. 467–483.

A csomak, a csomasz és a csokmány szavunk besenyő eredetű. Eredetileg fegyverként használt harci bot jelentéssel bírtak. A szó jelentése szempontjából fontos megjegyezni, hogy míg a törökségben fegyvert jelentenek, addig a magyarban szerszámot. A magyar nyelvnek is megvolt a maga szava a buzogányra, ez volt a „bot”. Ebből következik, hogy a honfoglalók már használhattak ilyen fegyvert, bár egy csontból készült, úgynevezett ostorbuzogányon kívül nem rendelkezünk a korból egy példánnyal sem. TATÁR 2004. 168., 172.; A helyzet nagyon hasonló a honfoglalás kori lándzsák problémájához. Habár ennek a fegyvernek a különböző változatait viszonylag gyakran említik a források, mégis igen ritkának számítanak a temetkezésekben. Ezt Kovács azzal magyarázza, hogy az elhunyt harcos sírját jelölhették a zászlós lándzsájával. A hajítódárdának (pilum) pedig eddig nem találták régészeti nyomát, annak ellenére, hogy Ekkehard megemlíti krónikájában. KOVÁCS 1996. 97–98.; Hidán Csaba László szerint az avarok és magyarok azért nem használtak buzogányt, mivel a VI–X. század között a steppei népek leginkább pikkelyes páncélt hordtak, ami ellen a buzogány kevésbé hatékony. Ez ellen egy olyan fegyver hatásos, ami üt és szúr is egyszerre és az ütés erejét kis helyen összpontosítja. Erre pedig a fokos igen alkalmas. Az avar és magyar sírokban nagy számban találunk különböző típusú ütő-vágófegyvereket, amelyek egyik felén vágóél, a másikon pedig megnyúlt hegyesedő és gömbölyded fok van. HIDÁN 2004. 3.

Habár Kézainál hasadékról (fissura) olvashatunk, ami származhat bárdtól vagy kardtól is, addig a Képes Krónikában már rést (foramen), amit csakis buzogány okozhatott. Annak ellenére, hogy minden szövegváltozatban bárd (dolabrum) szerepel. Véleményem szerint a kapun ejtett sérülés jellegére használt szó nem alkalmas a használt fegyver fajtájának pontos meghatározására. Egyrészt azért, mert kétféle szót

is használnak erre a források, és önkényesen nem lehet azt állítani, hogy melyik szó állhatott eredetileg az elbeszélésben. Másrészt krónikásaink számára teljesen mindegy lehetett, hogy éppen hasadékról vagy résről írnak, mivel nem ez volt a lényeg, hanem Botond elképesztő erejének szemléltetése. Erre pedig mindkét szó tökéletesen alkalmas volt. Ezt szolgálta a Kézainál olvasható megjegyzés is, miszerint még egy öt éves gyermek is átfért rajta. Tóth Anonymus Botondjának eredetét nyugati hatásban keresi. Már Marczali Henrik is felvetette, hogy P. mester Potho comesről mintázhatta Botond alakját, akit a források hozzá hasonló hősként mutatnak be, és Potho neve összecseng Botonddal. Ezt a hagyományt a Pothótól származó Győr-nemzetség tarthatta fenn, amely besenyő kapcsolatokkal is bírt. Ennek tudatában Anonymus lehetett az, aki a Győr-nemzetség hagyományát összekapcsolta a népi emlékezet Botondjával. TÓTH 1988. 468–470., 473–476.; Ezt cáfolta meg Simon V. Péter, aki bebizonyította, hogy a német forrásokban előforduló Pothónak semmi köze sincs a Győr nemzetséghez. SIMON 1978. 285–286.

20. A birkózás motívum kapcsolatot mutat a Szent László legendával. Itt László herceg nem lovagi módon vív, hanem birkózik a kunnal. Korábban azt hitték azért, mert a két hős sebezhetetlen. Péri Benedek az azeri Köroğlu desztán alapján rámutatott, a két hőst csak addig nem fogja a fegyver, ameddig a birkózásban alul nem marad. László is csak azután tudja lefejezni a kun, miután a földre kerül. A birkózás nem az ellenség megölését szolgálja, az csak akkor történik meg, ha a főhősnek egy nem hétköznapi küldetés teljesítéséhez kell legyőznie ellenfelét. Csak akkor kerül sor a birkózásra a magyar népmesékben és a Köroğlu desztánban, ha nem egyszerűen az ellenfél elpusztítása a tét, hanem valami magasabb rendű cél elérése, amely az ellenfél legyőzésén keresztül lehetséges. PÉRI 2008. 296–302.; Mit is mond Botond a görögnek? *„Végy magad mellé két görögöt, hogy az egyik az eltávozó lelkedet szolgálja, a másik meg eltemesse holttestedet, mert egészen biztos, hogy a görög császárt adófizetőjévé teszem a népemnek.”* KÉPES KRÓNKA 39.
21. Valóban volt Konstantinápolynak Aranykapuja. Kardamos bolgár fejedelem 791-ben azt üzenté VI. Konstantin császárnak, hogy *„vagy megfizeted mire szerződted, vagy elmegyek az Aranykapuig”*. Krum bolgár kán 813-ban körülzárta a várost és felszólította a császárt, hogy a lándzsáját beszúrhasa az Aranykapuba. Kijev Aranykapuját 1018-ban Boleszláv lengyel fejedelem hasítottá át kardjával, miután nem kapta meg Jaroszláv kijevi nagyfejedelem lányának a kezét. MARCZALI 1916. 92–95. További adalékul szolgálhat a PVL beszámolója Oleg kijevi nagyfejedelemről, aki miután békét kötött a császárral: *„... ráakasztotta pajzsát a [város]kapura, hogy jelezze a győzelmét, és elvonult Cárgrád alól.”* SZVÁK 2009. 225.
22. Nikulás Bergsson az Izlandon található Thingeyrar-i bencés monostor apátja volt, aki 1150-ben elzarándokolt Rómába, Jeruzsálembe és Konstantinápolyba, útjáról pedig leírást készített. CIGGAAR 1996. 112.
23. *„ARTICLE 10. If a man pulls a man toward himself or pushes him, 3 grivna, but [the offended man] has to bring two eyewitnesses; [however] in case he is a Varangian, or a Kolbiag, an oath is to be taken.*
ARTICLE 11. If a slave runs away from a Varangian or a Kolbiag and [the man who conceals that slave] does not declare him for three days, and [the owner] discovers

him on the third day, he [the owner] receives his slave back and 3 grivna for the offense.” A bevett eljárás alóli mentesség azzal magyarázható, hogy a varég, illetve a kölpeny elnevezések idegen etnikumra utalnak, akiknek nem volt közeli kapcsolata a helyi lakossággal, így a szemtanúkat is nehéz lett volna előteremteniük. Vernadsky szerint a következő cikkelyben, a varég és a kölpeny személy nem a szolga ura, hanem annak védelmezője, tehát aki rejtegeti őt. VERNADSKY 1947. 27–28.

24. Györffy vetette fel, hogy a magyar „kalandozó” hadjáratokban nem feltétlenül csak magyarok harcolhattak, hanem részt vehettek benne a katonai segédnépek csapatai is. GYÖRFFY 1977. 144–145.; Erre utalhat a Salzburgi évkönyv 881-es adata a magyarokkal együtt harcoló kabarokról. HKÍF 209.
25. A Nibelung-ének szinte pipogya Attila jellemét Hóman Bálint, Géza fejedelemmel azonosítja. Simon szerint Géza fejedelem, a Hartvik-féle István legenda, Salamon király és II. Béla szolgáltathatta a mintát a gyengekező hun uralkodó megteremtéséhez. SIMON 1978. 309–314.; HÓMAN 1923. 65–69.
26. Magyar és skandináv harcosok külföldön is szolgáltak együtt. Bizonyíték erre az Annales Baresnes 1027. évi bejegyzése, amely a II. Basileios császár halálát megelőző események elbeszélésével kezdődik. Az évkönyv szerint a Dél-Itáliába küldött bizánci seregben többek között ruszok (Russorum), normannok (Guandalorum) és magyarok (Turcorum) szolgáltak. OLAJOS 2012. 189.
27. Skandináv forrásból tudjuk, hogy a bizánci császár az 1190-es években azért küldött követséget Dániába, Svédországba és Norvégiába, hogy zsoldosokat toborozzanak számára. CIGGAAR 1996. 105.
28. A Grönlandi saga őrizte meg a Leif Eiriksson-féle utazás történetét, amely Olaf Tryggvason nagy sagájának részeként maradt ránk. A Flateyarbókban található történetet Jón Thórdarson izlandi pap írta le a XIV. század végén. A saga elsősorban Vörös Erik családjával foglalkozik, így lehetséges, hogy zömében grönlandi forrásokon alapul. INGSTAD 1972. 29.; Más jellegű forráscsoportot jelentenek azok a régi térképek, melyek a nyugati felfedező utak emlékét őrizték meg. Bár ezek Tyrkir származásáról semmi információval sem szolgálnak, de még így is van magyar vonatkozásuk. Egyet közülük ugyanis Magyarországon találtak 1945-ben. A 2. világháború végén a németek az esztergomi hercegprímási palotában rendezték be főhadiszállásukat. A harcok után annak udvarán találták meg a térképet a szétszórt régiségek között. A Skálholt-térképet Sigurd Stéfansson rajzolta 1590 táján, ami nem maradt ránk, csak a Thord Thorlaksson püspök által rajzolt másolata 1670-ből. Lehetséges, hogy ezeket régi földrajzi hagyományok alapján rajzolták. Hans Poulsen Resen 1605-ben készült térképe rokon vonásokat mutat a Skálholt-térképpel, de biztosan nem annak a másolata, mivel a latin nyelvű szövege leírja, hogy több száz éves térképen alapul. Az viszont valószínű, hogy mindkét térkép közös forrásra vezethető vissza. INGSTAD 1972. 90–92.; A térképet rongyból készült régi papírra rajzolták barna tintával, amely a 16. és 17. században általánosan elterjedt volt. A térkép egyéb díszítései, mint például halálfej, vitorláshajó, ágyú, utólagos kiegészítésnek látszanak. Az 1599-es készítési dátum hiteles lehet. A térkép érdekessége, hogy rovásírással írt szöveg is található rajta. INGSTAD 1972. 93.

29. A különböző fordításokat nem megjelenésük sorrendjében tárgyalom. Magyar nyelven is megjelent a történet Dömötör Tekla Germán, kelta regék és mondák című könyvében. Ezt olvashatjuk benne: „Egy nyári estén történt, hogy hiányzott valaki a csapatból: ez pedig egy Tirker nevű, német származású férfi volt... Alig mentek azonban egy darabon, amikor szembetalálkoztak Tirkerrel. Leif nagy örömmel üdvözölte, de csodálkozott, hogy Tirker milyen különösen viselkedik. Nem norvégul szólt hozzájuk, hanem anyanyelvén, németül... Egy idő múlva azonban magához tért, és akkor már norvégul beszélt.” DÖMÖTÖR 1976. 64.; Helge Ingstad Vikingek az Újvilágban című munkájának magyar fordításában ez áll: „Volt velük egy déli ember is, bizonyos Tyrkir nevezetű... Egyik este kiderült, hogy hiányzik egy emberük, mégpedig Tyrkir, a délvidéki... Tyrkir előbb hosszasan beszélt németül, forgatta a szemét, és grimaszokat vágott. A többiek nem értették, mint mond. Egy idő után azonban normann nyelven szólalt meg.” INGSTAD 1972. 40., 42.; A következő részlet Magnus Magnusson és Hermann Pálsson fordításából származik: „Among them was a Southerner called Tyrkir... One evening news came that someone was missing: it was Tyrkir the Southerner... At first Tyrkir spoke for a long time in German... After a while he spoke in Icelandic.” MAGNUSSON-PÁLSSON 1973. 55., 57.; Samuel Laing 1844-ben adta ki háromkötetes Heimskringla fordítását, amelynek harmadik kötetében foglal helyet Leif utazása. „There was a man from the South country called Tyrker with the expedition... It happened one evening that a man of the party was missing; and it was the South-country man, Tyrker... He spoke at first long Turkish... After a while and some delay, he said in Norse.” LAING 1844. 347–349.; A Flateyjarbók minket érdeklő részletének 1906-os háromnyelvű (izlandi, dán, angol) kiadásában a következők találhatók. „There was a southern man with them, who Tyrker was called... One evening came the tidings, that a man was wanted of their troupe, and that was Tyrker, the southern man... He spoke then first a long time in his southern tongue... he spoke then in northern language after a while...” FLATEY BOOK 1906. 37., 43.; A sagát először Johann Peringskiöld adta ki 1697-ben izlandi, latin és dán nyelven. A latin fordítás a következő: „Horum etiam sodalitati se adjunxerat Turkerus ex australi regione oriundus... Forte vespera quadam, sociorum unus Turkerus ex comitatu amissus desiderabatur. ... Ibi vero Turkerus distortis oculis, contractisque rugis, primum Teutonico fermone, loquutus est. Quæ cum ipsis ignota videretur loquela, Norvegica lingua sensus suos exprimere conatus est.” Az izlandi verzióban a „Suður maður”, míg a dánban is déli emberről esik szó. PERINGSKIÖLD 1697. 330., 332–333.; Végül álljon itt az izlandi szöveg: „Þar uar sudr madr æinn j ferd, er Tyrker het... Aæin hueriu kuellde þat til tidenda, at mannz uar vant af lide þeirra, ok var þat Tyrker sudr madr... Han talade þa fyst leinge a þyrsku ok skaut marga uega augunum ok gretti sig, en þeir skildu æigi huat er han sagde; han mællti þa a norrœnu er stund leid,... „ FLATEY BOOK 1906. 35., 41.
30. „Thyrsko the language, and the man’s name Tyrker, must mean that the man and the language were Turkish; that is, Hungarian, or from Constantinople. The Teutonic or German could not have been a foreign and unknown language; and would have been called Saxon (Saxneskr), not Thyrskr. The communications with Constantinople through the Northmen in the Væringers’ corps, would make it as likely that a native of

those eastern countries should be in Greenland, as that a native of the south of Germany should be there.” LAING 1844. 349.

31. „*Incertus sum, qvomodo illud: á Thyrsku, latine reddam, lingvane Theutonica, an Turcica? Turcas certe majores nostri dixere Tyrkir; nomen Tyrker, qvod hic ut proprium occurrit, nihil aliud forte est, qvam Turca: Constantinopoli, enim, ubi nostrarum regionum homines jam tum frequentes versabantur, frequent erat, Ungaros vocare Turcas, qvo nomine Byzantini eos dicunt scriptores; et in Ungaria, inde usque ab Imperatoris Probi temporibus, vites fuere atque vincæ.*” SCHÖNING 1777. 310.
32. „*Die meisten Handschriften haben á þyrsko; eine á þysko; nach der ersten lesart würde es heissen, auf Türkisch, nach der andern, auf Deutsch. Sämmtliche Uebersetzer, mit Ausnahme des neuen schwedischen, haben das letztere; doch erklärt sich schon Schöning in der Anmerkung für das erstere, wofür vielleicht auch der Name Tyrker spricht. Er mochte aus Konstantinopel, vielleicht auch aus Ungarn senn; die byzantinischen Schriftsteller nennen die Ungarn auch Türken.*” GOTTLIEB MOHNIKE 1837. 290.
33. „*Haec vero sententia minus probabilis est, primo quod Tyrker appellatur Sudrmadr, quod de Germanis dici, supra demonstravimus; deinde quod adjectivum þýrskr, forma contracta pro þýðverskr, etiam aliis locis Germanum significat...*” RAFN 1837. 35.
34. Óészaki nyelven: „*Upphaf allra frafagna i Norraenni tungu þeirri er fanindi fylgia, hofz, þa er Tyrkir ok Afía menn bygdu nordrit.*” Latinul: „*Origines omnium historiarum in lingua septentrionali earum, qvæ veritatem seqvuntur, incipiunt, cum Turcæ et Asiani aqvilonem inhabitabant.*” SRD II. 34.
35. „*Magnus fluvius Danubius inter Saxlandiam et Græciam currit. Thracia eadem est ac Græcia. Eam primus incoluit Tiras filius Japheti filii Noæ. Ab illo gens ea descendit, qvæ Turcarum nomine venit. Penes Thraciam jacent Ungaria et Bulgaria.*” SRD II. 36.
36. Különösen igaz ez Dániára, ahol a frank nyomás már a 9. században erőteljesen jelen volt. A dán trónharcok során Harald Klak Jámbor Lajos császártól várt segítséget, így 826-ban családjával és 400 főnyi fegyveres kíséretével együtt felvette a kereszténységet. PÓSÁN 2012. 14–15.; Dánia egyesítése Hardeknut és Öreg Gorm észak-jütlandi királyok alatt kezdődött. Öreg Gorm, hogy békés szándékát kifejezze I. Henrik német király felé, beengedte a keresztény hittérítőket, bár ő maga pogány maradt. Fiát, Kékfogú Haraldot (945–986) tartják a dán egység megteremtőjének, aki a kereszténység kérdésében apja politikáját követte, tehát támogatta terjesztését, de ő már nem maradhatott pogány, főleg nem I. Ottó birodalmának nyomása alatt. Egy Poppo nevű pap lesz az, aki tettével meggyőzi Haraldot arról, hogy a germán isteneknél létezik erősebb, hatalmasabb Isten, mégpedig Krisztus. PÓSÁN 2012. 85.; Widukind krónikája szerint a dánok a keresztény voltak, de a régi isteneket is tisztelték és úgy gondolták, hogy Krisztusnál vannak nagyobb istenek is. Egy Poppo nevű pap ezzel szemben azt bizonygatta, hogy az egy igaz Isten az Atya egyszülött fiával, Jézus Krisztussal és a Szentlélekkel együtt. Ekkor Harald király megkérdezte tőle, hogy hajlandó lenne-e ezt tettel is bizonyítani. Miután Poppo beleegyezett, a király megparancsolta neki, hogy egy izzásig hevített vaskoloncot vigyen a vállán. A pap pedig sérülés nélkül megtette. Ennek hatására Harald megtért és alattvalóinak

elrendelte, hogy csak Krisztust tisztelhetik. WIDUKINDUS 2009. 100.; Hegyesszakállú Sven (985–1014) a hamburg-brémai érsekhez lojális dán püspökök elűzésével próbálta a német befolyást csökkenteni és inkább Jütland püspökét, Odinkart, és az angol misszionáriusokat támogatta. Knut (1019–1035) inkább Canterbury alá akarta helyezni a dán egyházat, de ez nem befolyásolta a II. Konráddal (1024–1039) kialakult jó kapcsolatát. PÓSÁN 2012. 22–23.;

Norvégiát is a területi széttagoltság jellemezte. Széphajú Harald (870?–936) Hafrsfjordi győzelmével (872?) indult el Norvégia egyesítése. Harald szakított az addigi szokásjoggal, miszerint minden fiú kap az apai örökségből és megnevezte utódját, a későbbi Véresbárdú Eriket (936–945). Ebbe persze testvérei nem nyugodtak bele és a kirobbant harcból I. Jó Håkon (945–960) került ki győztesen, aki visszaállította a régi „jó” törvényeket. Håkon a dánok elleni harcban esett el és zavaros állapotok következtek Norvégiában, melynek következményeként az ország déli része dán uralom alá került. Olaf Tryggvason (995–1000) norvég király viszont e déli területek felett is uralkodni akart, de a svolderi tengeri csatában elesett. PÓSÁN 2012. 98–101.; Norvégiát Olaf Tryggvason és Olaf Haraldsson (1015–1030) térítette meg kegyetlen eszközökkel. Izlandon 981-ben indult a térítés Messzeutazó Thorvald segítségével és 1000-ben már hivatalos államvallássá lett. BRØNDSTED 1983. 274.; Olaf, hogy biztosítsa trónját a dánokkal szemben, igyekezett jó kapcsolatokat kiépíteni a Német-Római Birodalommal és keresztény térítőket is kért, és később is erőteljesen támaszkodott az egyházra. Keménykezű uralkodása miatt trónját is elvesztette Knuttal szemben és a Rusz területére menekült Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem udvarába. Olaf trónjának visszaszerzésére indult, de a stiklestadi csatában életét vesztette. PÓSÁN 2012. 102–103.;

Svédország némileg kilóg a sorból, aminek legfőbb oka a fekvése volt. Területén két nagy törzs, a göta és svea éltek, melyek különálló politikai-hatalmi tényezők voltak. Ennek a két törzsnek a harcosai jelentős szerepet játszottak a Kijevi Rusz megalakulásában. A történettudomány Olaf Skötkonung (994–1022) nevéhez köti a svéd állam létrejöttét. Apja. Győzedelmes Erik svea király megkeresztelkedése segítette a két törzs közeledését, mivel a 10. század utolsó harmadára a göták nagy része már keresztény volt. Olafra hatást gyakorolhatott a keresztény egyház szerepe a norvég, a dán és a rusz fejedelmi hatalom megerősítésében, így beengedte országába Krisztus követőit. Mindez nem előzmény nélküli. A korábbi uralkodók a kereskedők odacsábítása érdekében a kikötőkben megtűrték a kereszténységet, de a belső területekre már nem engedték be őket. A dán hatalommal szembeni szövetséges keresése határozta meg külpolitikáját. Ennek keretében közeledett a Kijevi Ruszhoz és adta feleségül lányát, Ingigerdet, Vlagyimir fiához, Jaroszlávhoz. Bár nem tartozik bele az általunk vizsgált időszakba, de érdemes megemlíteni, hogy három leányuk közül az egyiket Árpád-házi I. András magyar királyhoz adták feleségül, így fiuk, Salamon, anyai ágon Olaf Skötkonung svéd király unokája volt. PÓSÁN 2012. 144–147.

37. „... *Haec, quae modo narrata sunt de christianitate annuntiata ab Olavo Tryggonis filio in Russia, non sunt incredibilia, nam liber quidam praeclarus ac verax, qui vocatur Imago mundi, narrat diserte hos populos, qui ita dicuntur: Rusci, Polavi,*

Ungarii, christianizatos esse diebus Ottonis, qui tertius fuit imperator huius nominis. Nonnulli libri narrant Ottonem imperatorem profectum esse cum exercitu suo in terras orientales [Ballicas] et coegisse ibi longe lateque ad christianizandum, et cum eo Olavum Tryggonis filium.” ODDR MONACHUS 392–393.

Képek

оу бо ѿвритѣ лѡмъ келѣцѣмъ . оу мѡмъ гора . и по
 прѣхнѣмъ гора мѡроша кѣмъ . и ѿ ѡстѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .

и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .

и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .
 и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша . и сѣмъ прѣмъ гора мѡроша .

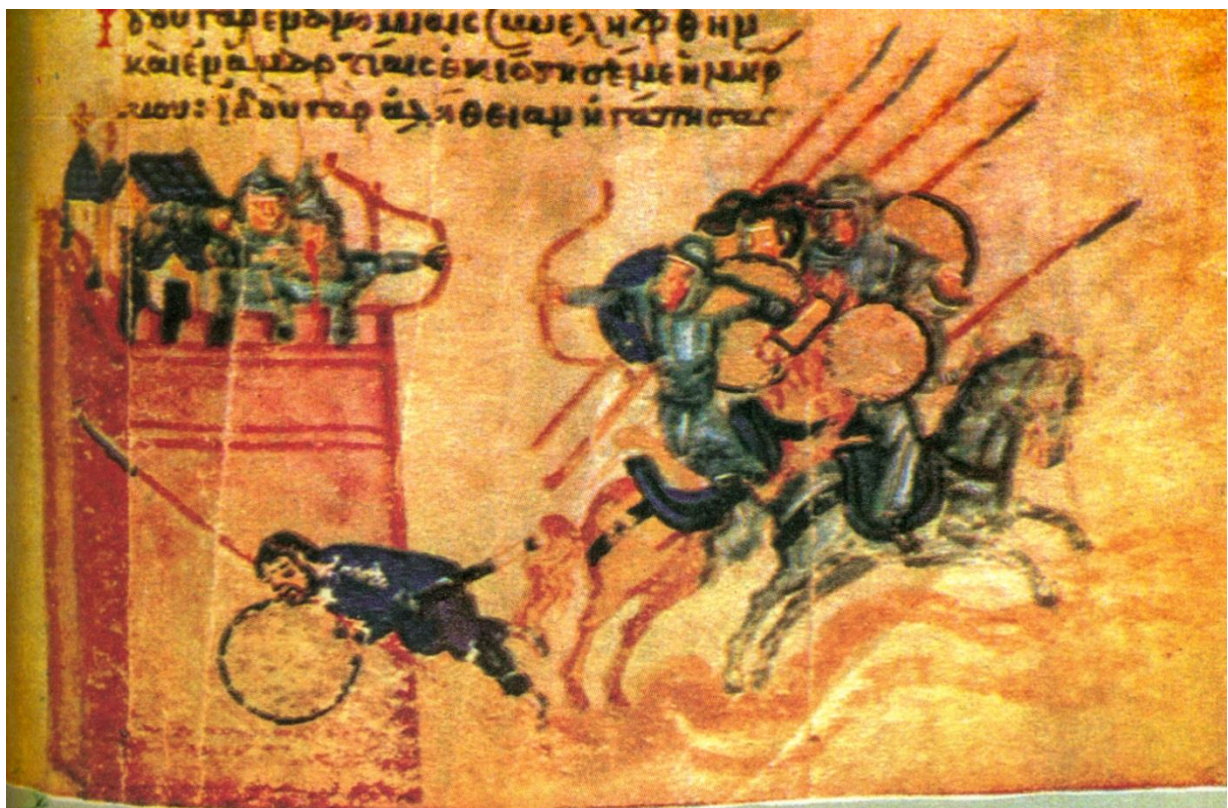
1. ábra: "... a fekete ugrok vonultak Kijev mellett, aztán pedig Oleg alatt..."

4. ábra: Kazárok és ruszok összecsapása, de a lovas felszerelése alapján akár magyar is lehetne

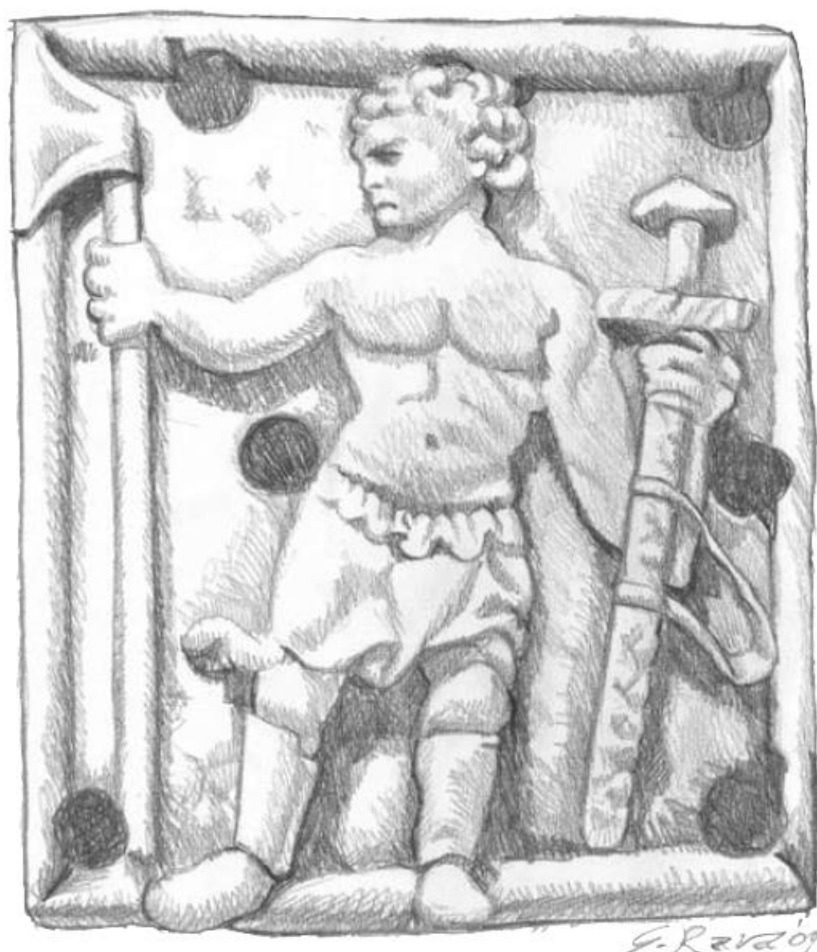
5. ábra: Viking hajósok a Tjängvide-i rúnakőről

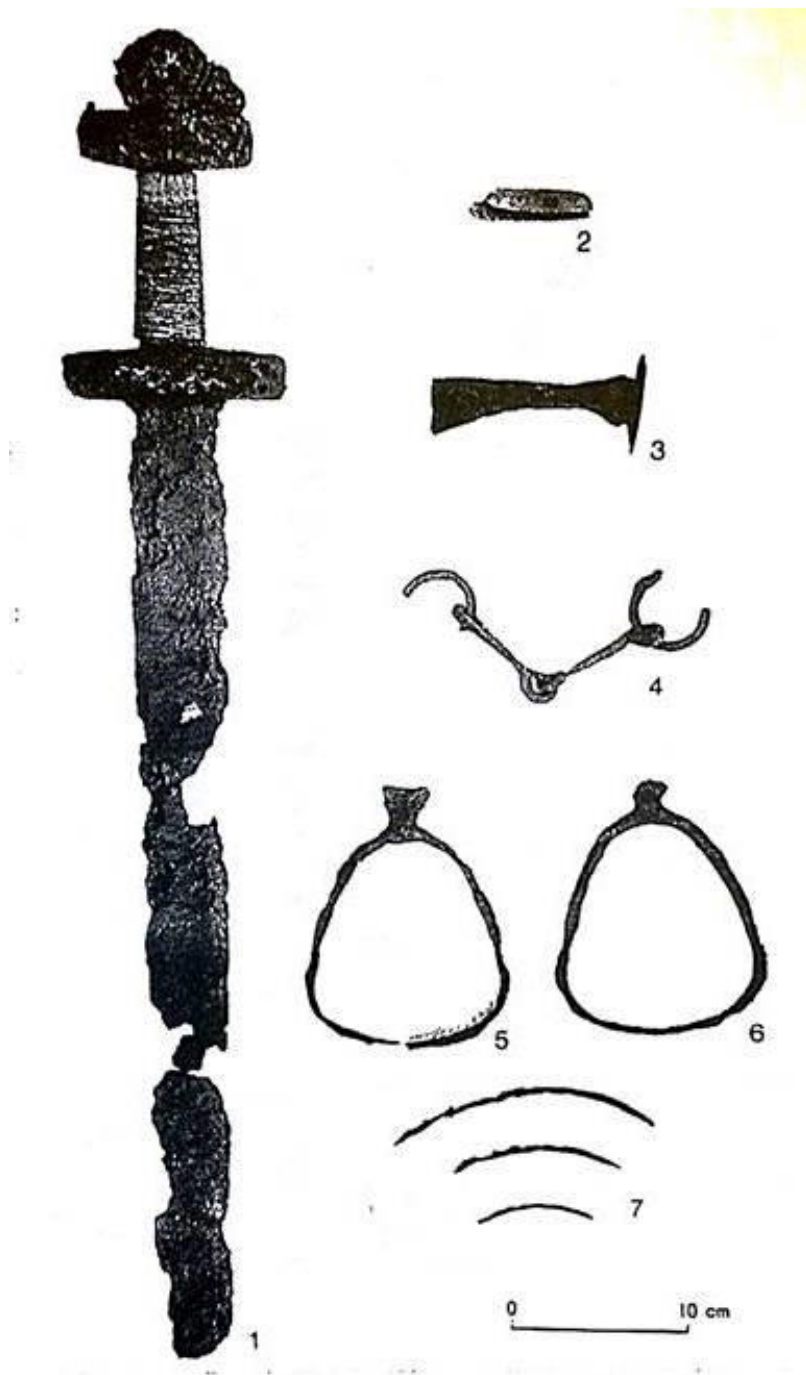
6. ábra: A Chludov psalterium illusztrációja, 9. század közepe

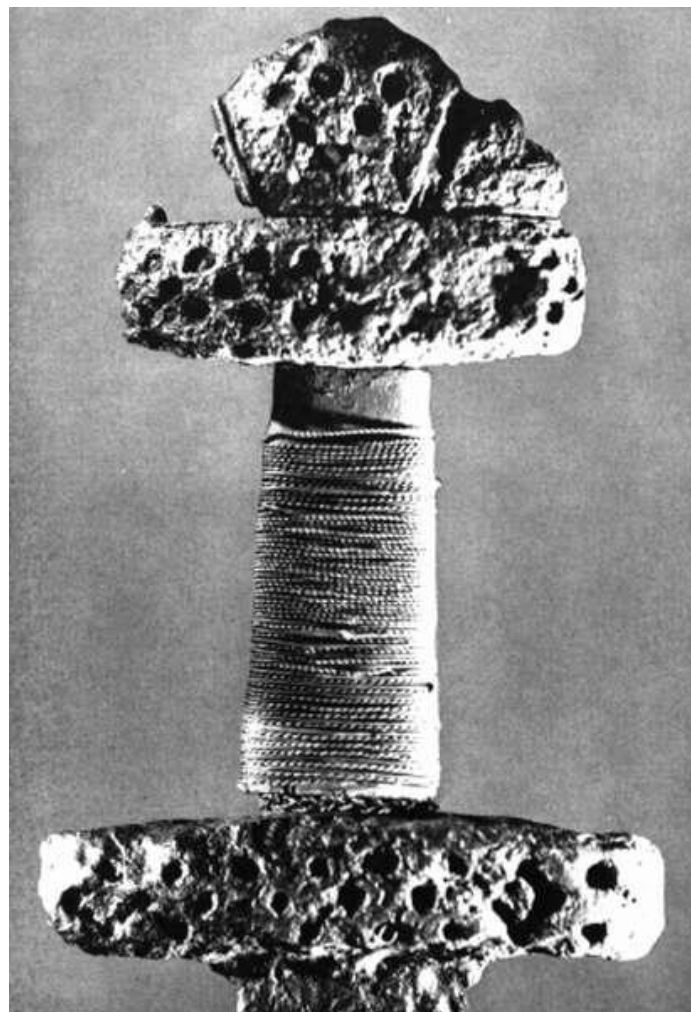
7. ábra: Botond legyőzi a görögöt (Képes Krónika)

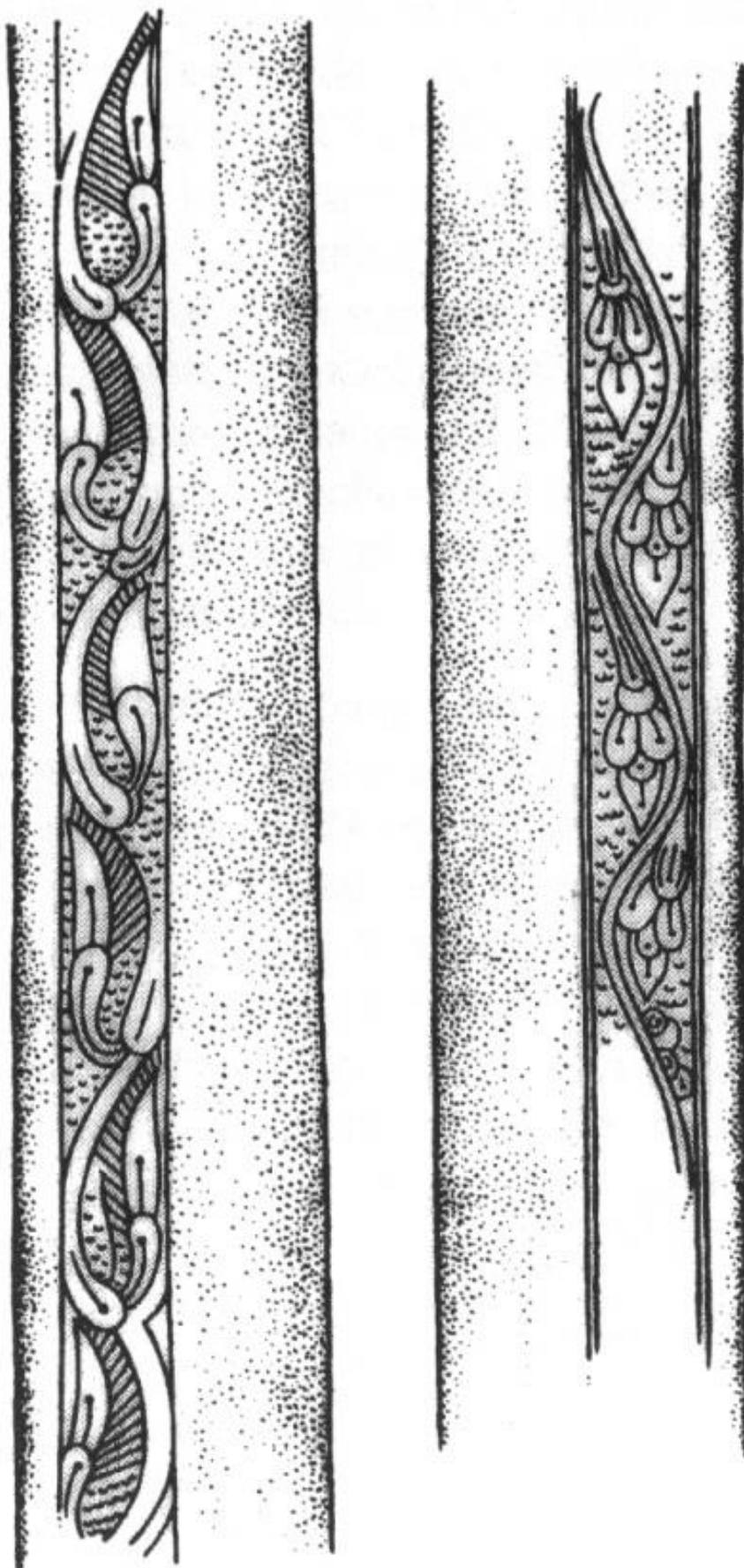
8. ábra: Varég testőrt ábrázoló faragvány egy 10-11. századi elefántcsont ládáról

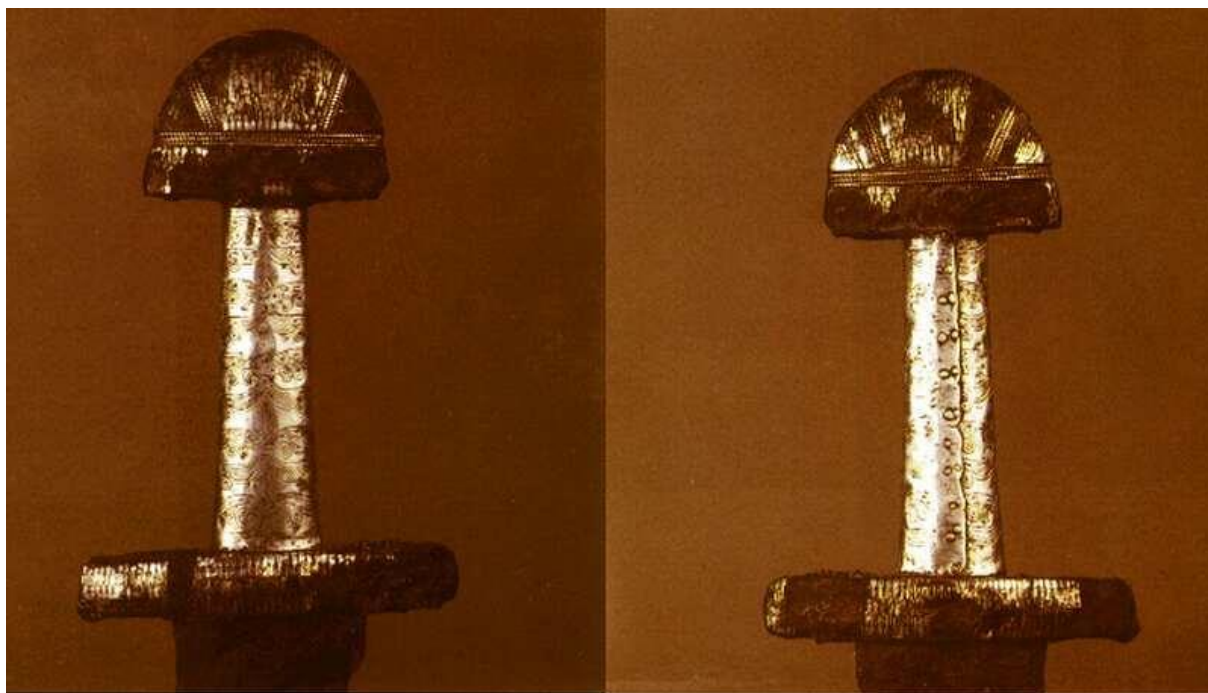
9. ábra: A székesfehérvár-rádiótelepi A. sír leleteiből

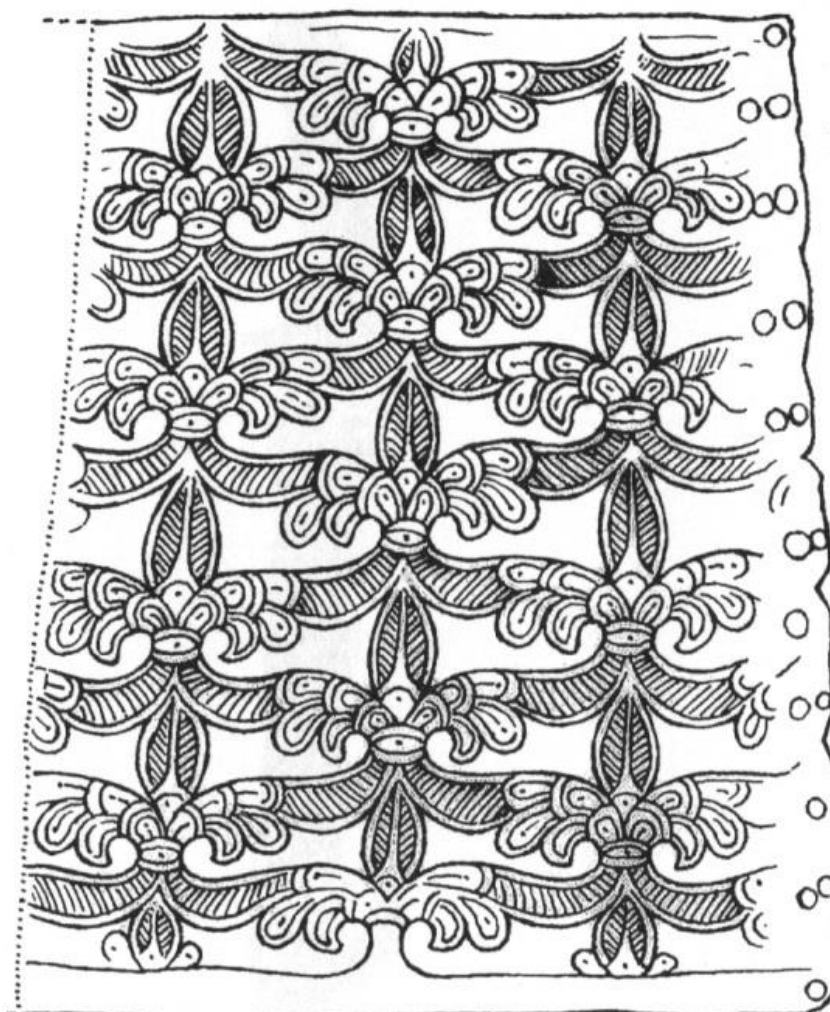
10. ábra: A székesfehérvár-rádiótelepi A. sír kardjának markolata

11. ábra: A kijeви szablya berakásának mintázata

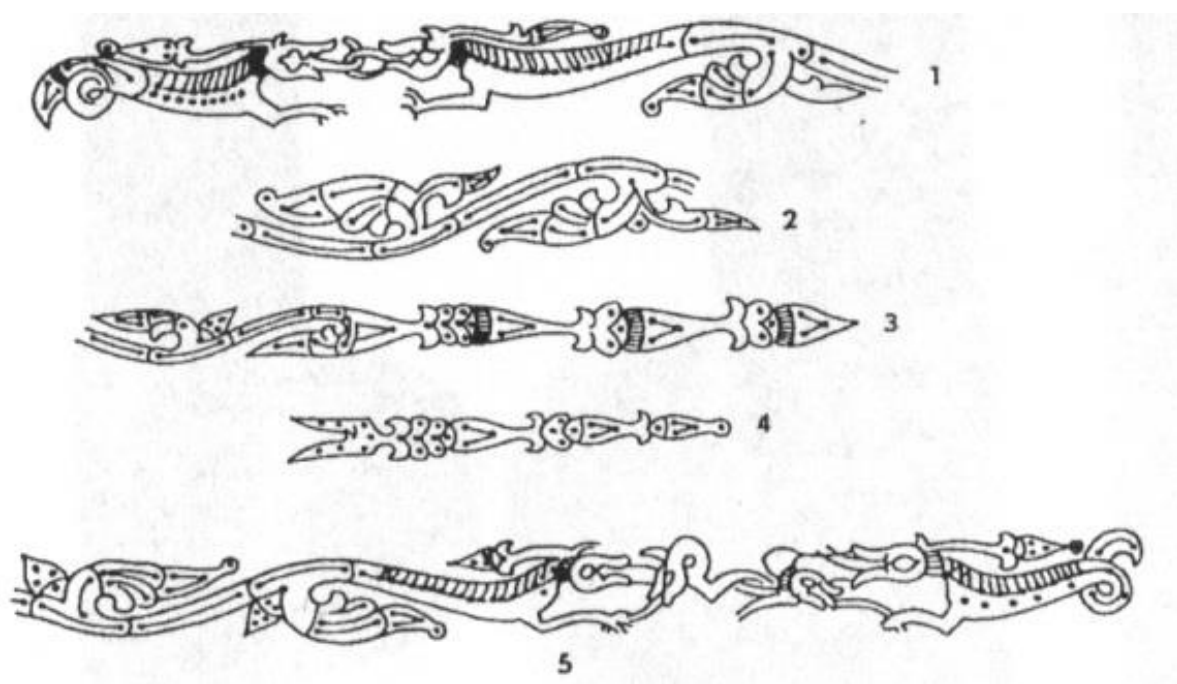
12. ábra: A kijevei kard markolata

13. ábra: A kijevei kard markolatborító lemezének kiterített rajza

14. ábra: A bécsi szablya

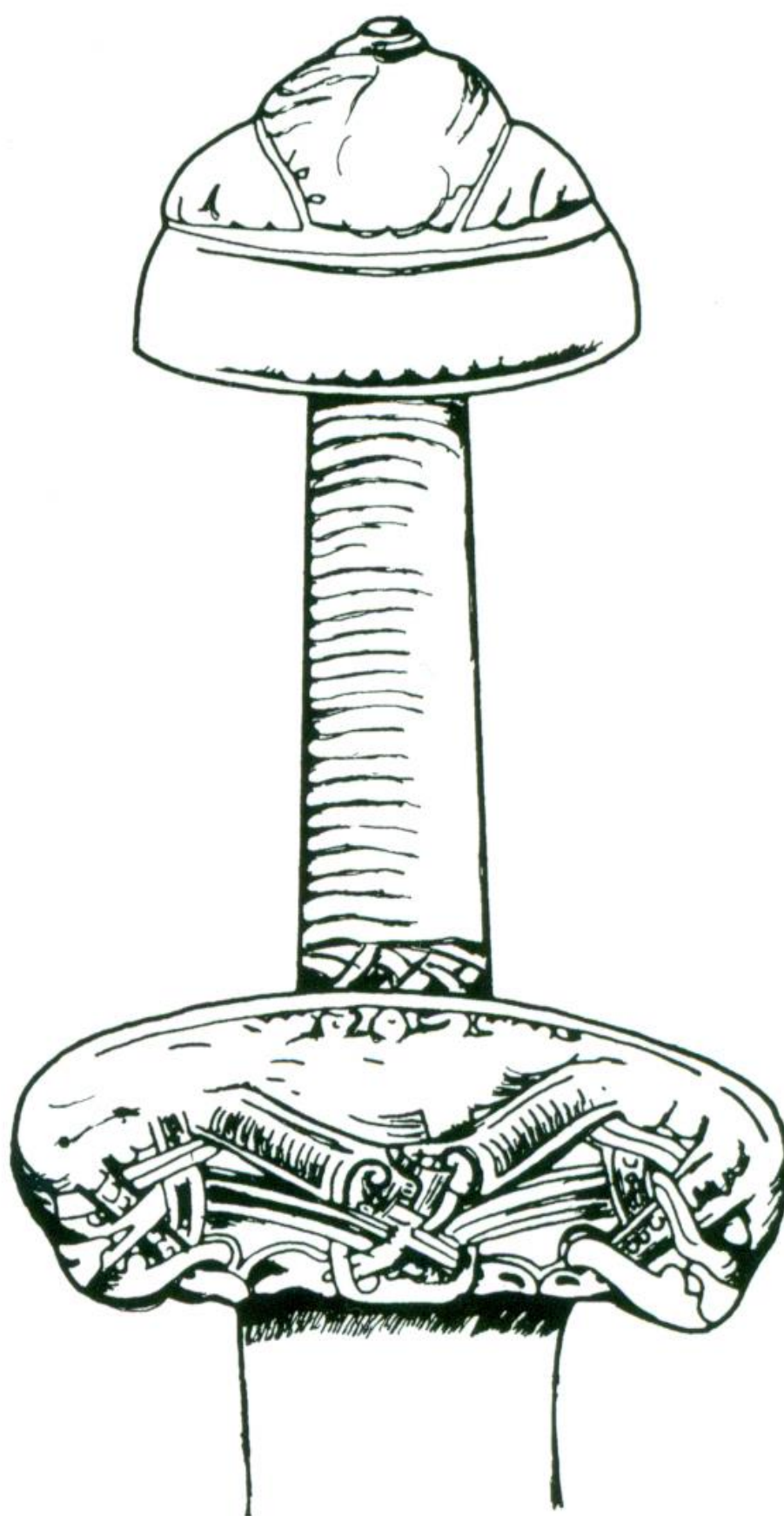
15. ábra: A bécsi szablya pengeberakása mintázatának részletei

16. ábra: A rakamazi turul

17. ábra: Bronzmedál az al-dunai Pacuiul liu Soare szigetről a 10. századból

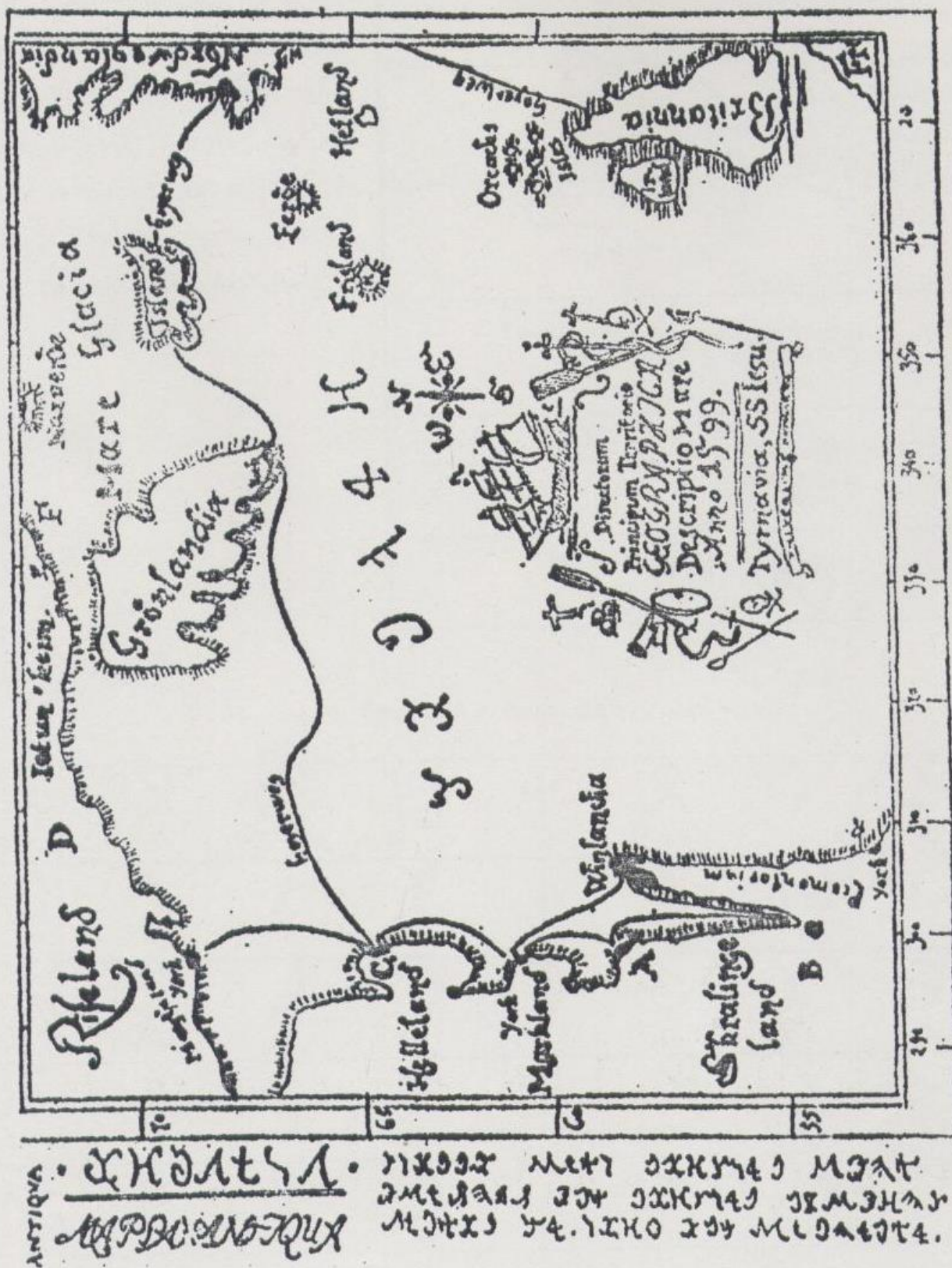
18. ábra: A Szent István királynak tulajdonított kard rajza

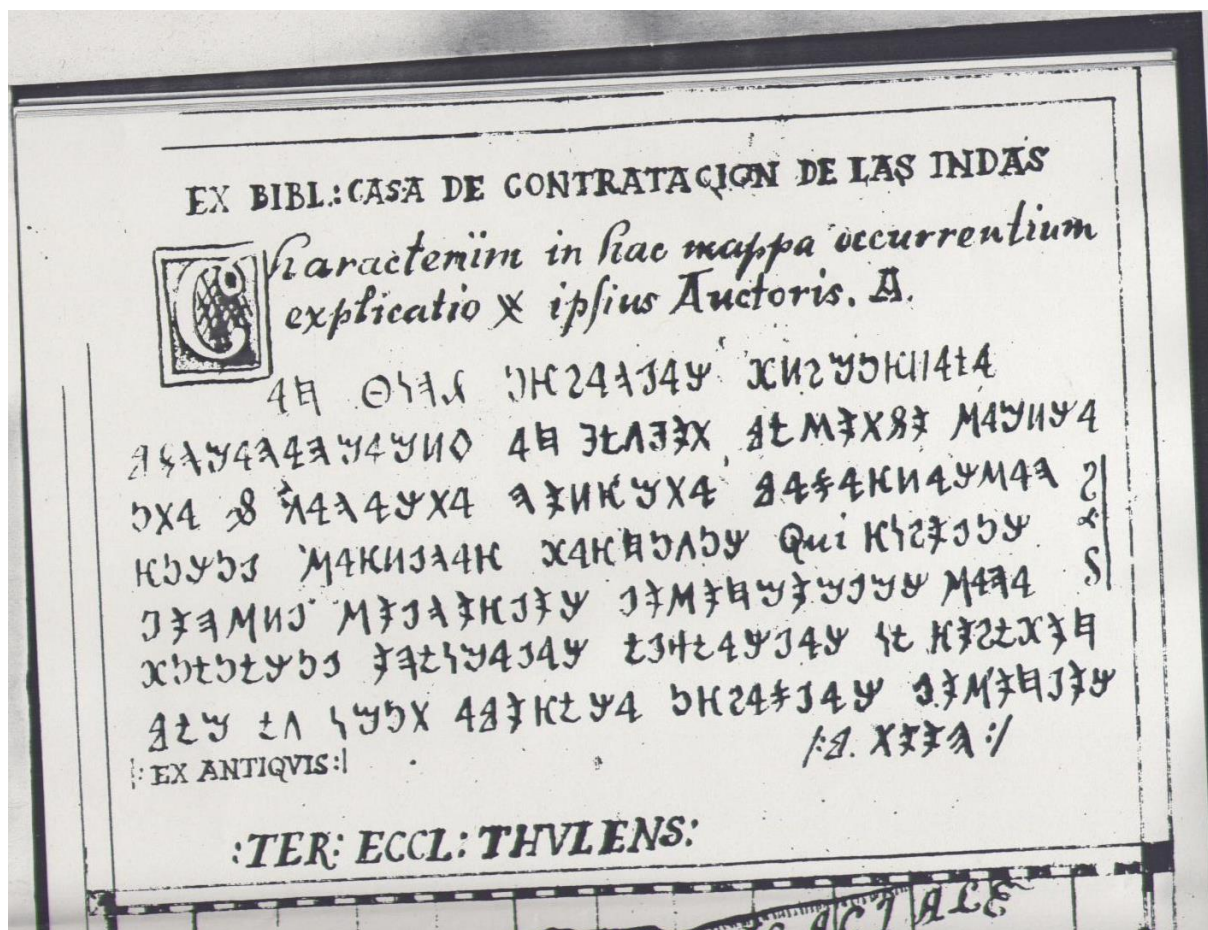
19. ábra: Az 1590 táján Sigurd Stéfansson által rajzolt izlandi Skálholt-térkép

A NAGYSZOMBATI VINLAND-TÉRKÉP

Карта: № 56.

20. ábra: A Szepessy Géza által fellelt térkép

21. ábra: A Bél Mátyásnak tulajdonított Vinland-térkép rovásírással írt szövege

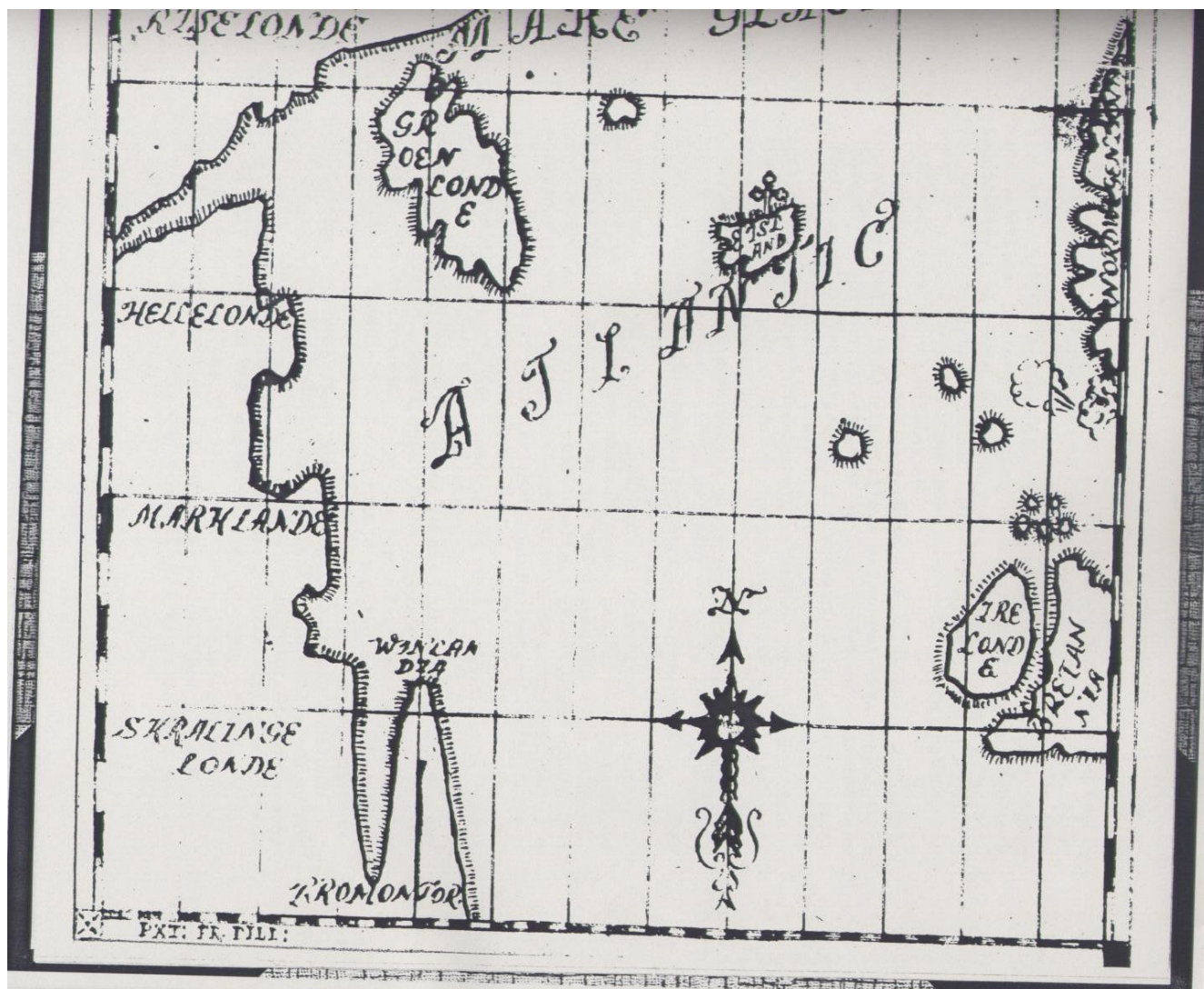
Kovárczy István átírása:

„AZ THULE ORSZAGNAK HISZTORIAIA MEGTALALTATIK AZ PISPEB
 MIVEBËE VATIKANBA ÉS SAGAKBA LEIRTBA MAGYARIAKVAL ROKON
 VARINGAR HARZOSOK AKIK RUSZENOK NYELVIN VENGERNEK
 NEVEZTETNTK VALA HOIOIKON ELIUTANAK INDIAKNAK UI RESZIHEZ
 MIT IS UTOB AMERIKA ORSZAGYNAK NEVEZNEK
 A RÉGIEKBŐL

M. BEEL”

Kovárczy István átírása napjaink hangzásában:

„A THULÉ ORSZÁGNAK TÖRTÉNETE MEGTALÁLTATIK A PÜSPÖK
 MŰVÉBEN VATIKÁNBAN ÉS SZÁGÁKBAN LEIRTBAN. MAGYARIAKKAL
 ROKON VARINGAR HARCOSOK, qui (=akik) RUSZÉNOK NYELVÉN
 VENGERNEK NEVEZTETNEK VALA, HAJÓIKON ELJUTÁNAK INDIÁKNAK ÚJ
 RÉSZIHEZ, MIT IS UTÓBB AMERIKA ORSZÁGNAK NEVEZNEK.”

22. ábra: A Bél Mátyásnak tulajdonított Vinland-térkép

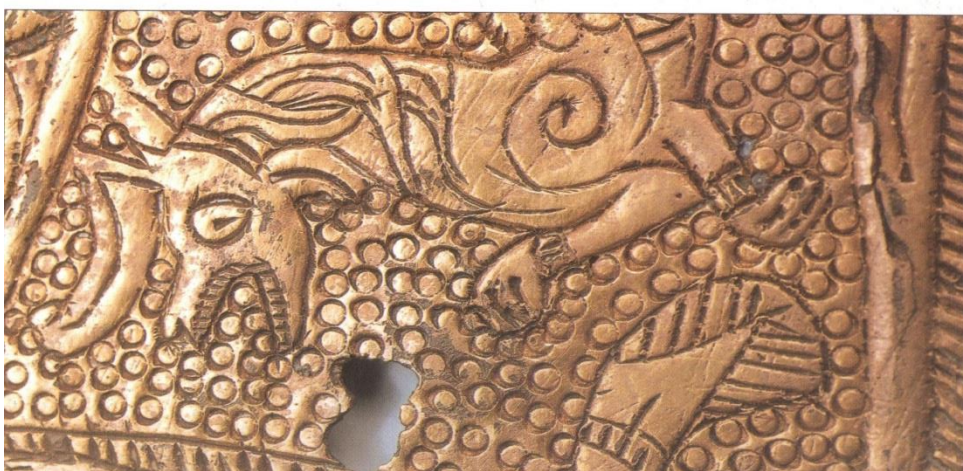
23. ábra: Szíjvég a birkai Bj 505-ös sírból

24. ábra: Szíjvég a birkai Bj 505-ös sírból

25. ábra: Övveretek a birkai Bj 1074-es sírból

26. ábra: A bezdédi tarsolylemez részlete, rajta kereszttel

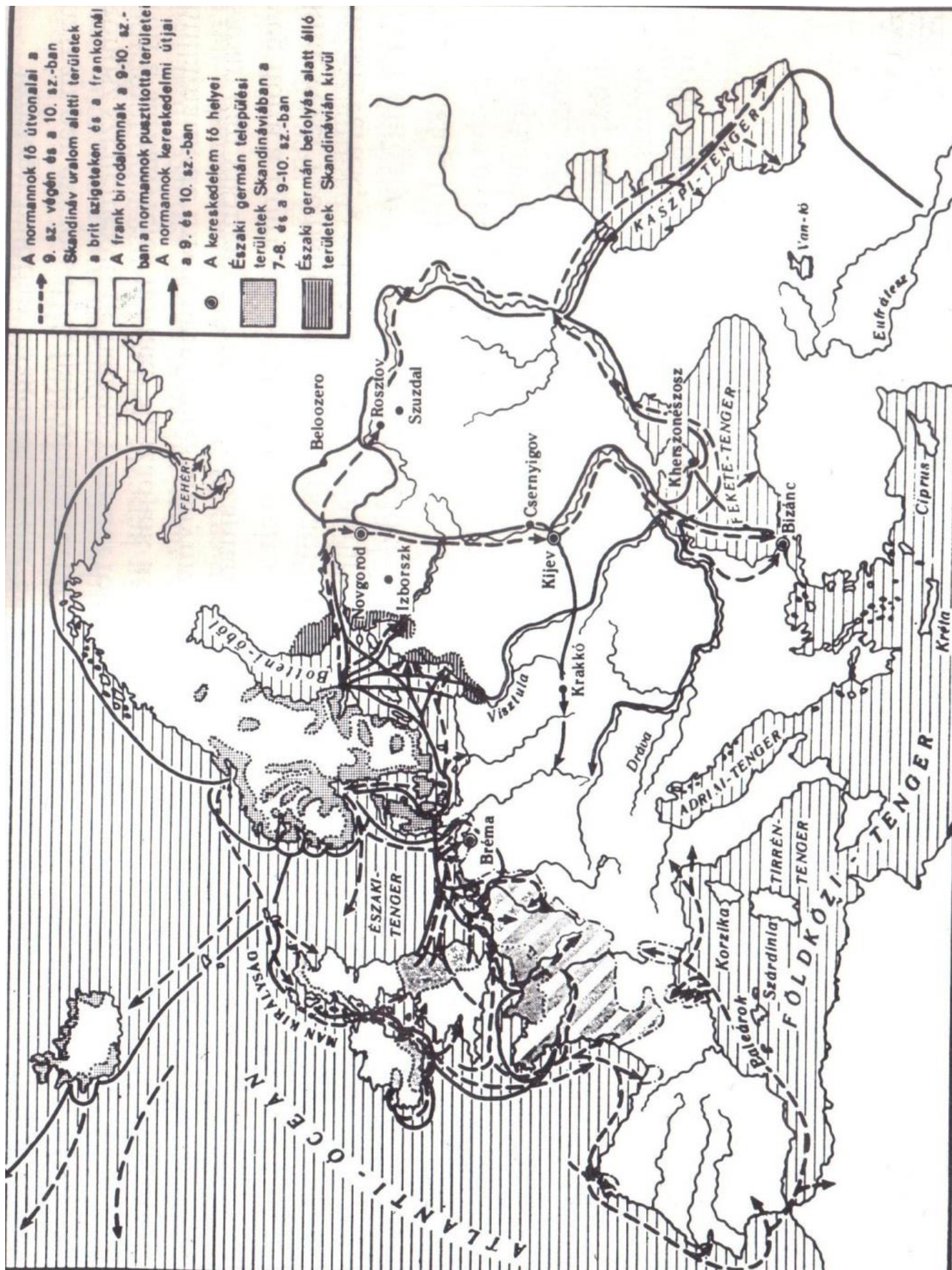

27. ábra: Valószínűleg Gotlandon készült kereszt, az alsó szárán pogány kori hátratekintő állattal

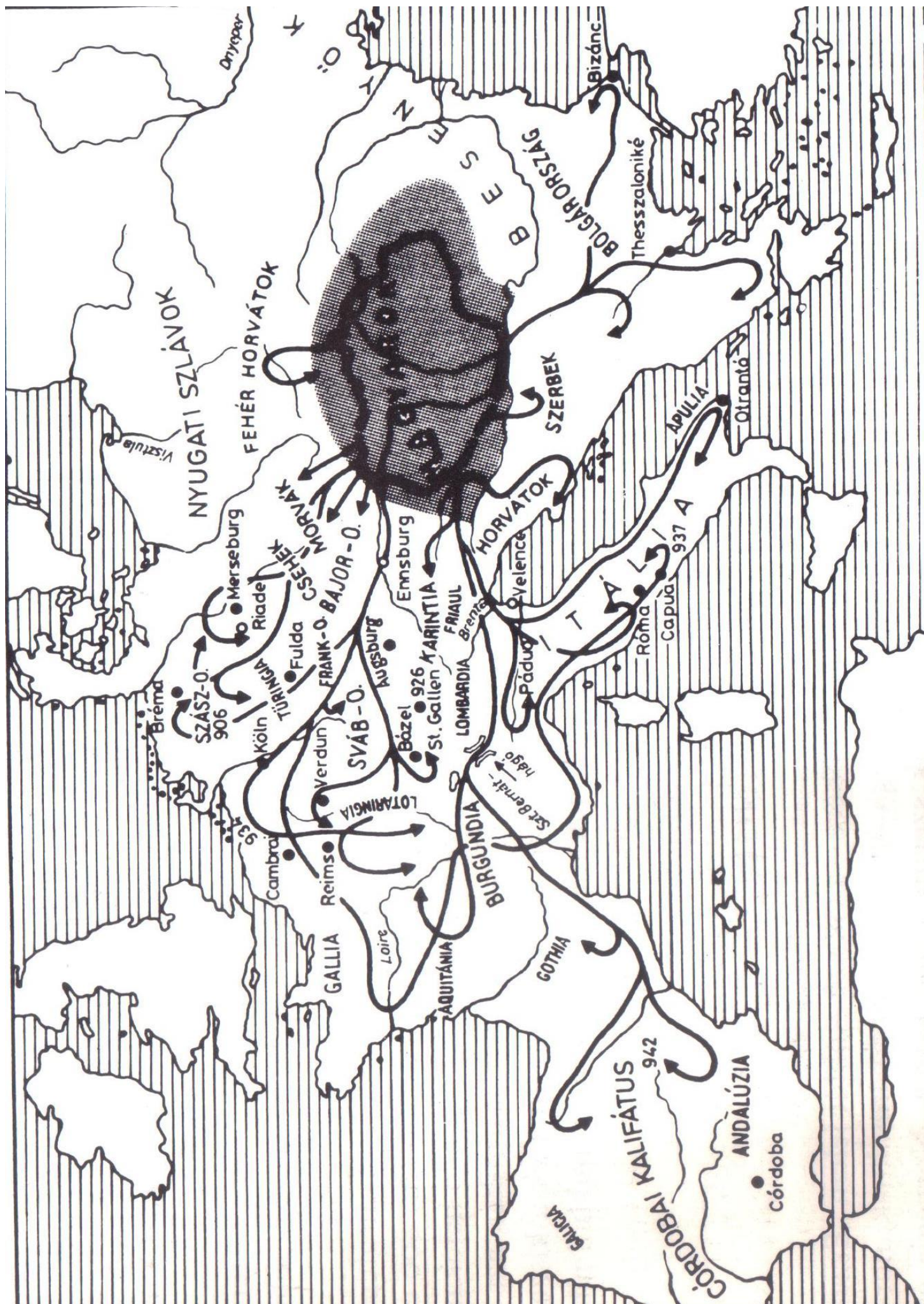
Képek forrásai:

1. Király 2006. 249.
2. Király 2006. 250.
3. Király 2006. 251.
4. http://swordmaster.org/uploads/2008/bovarin/IMAGE_02.jpg (letöltve: 2015. 01. 02. 20:52)
5. http://raidsvikings.files.wordpress.com/2013/04/165382_3.jpg (letöltve: 2015. 01. 02. 21:08)
6. [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Miniature from the Chlodov-psalter.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Miniature_from_the_Chlodov-psalter.jpg) (letöltve: 2015. 01. 03. 23:25)
7. [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Chronicon Pictum P036 Botond monda.JPG](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1f/Chronicon_Pictum_P036_Botond_monda.JPG) (letöltve: 2014. november 14. 3:09)
8. D'Amato 2010. 6.
9. Kovács 1995. 306.
10. http://mek.oszk.hu/01900/01993/html/cd1a/kepek/way_of_life/em292di74k19.jpg (letöltve: 2015. 01. 05. 18:34)
11. Fodor István: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged, 2000. 16.
12. <http://mek.oszk.hu/01900/01992/html/cd1m/kepek/életmod/em293hriab.jpg> (letöltve: 2015. 01. 05. 17:37)
13. Fodor István: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged, 2000. 17.
14. „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor István. Budapest, 1996. 67.
15. Fodor István: A bécsi szablya és a prágai kard. Szeged, 2000. 8.
16. <http://kurultaj.hu/wp-content/uploads/A-rakamazi-turul.jpg> (letöltve: 2015. 01. 05. 13:25)
17. <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/5a/PacuiulLuiSoareConstanta.JPG> (letöltve: 2015. 01. 05. 13:26)
18. [http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Drawing of the Sword of St. Stephen in Prague.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fc/Drawing_of_the_Sword_of_St._Stephen_in_Prague.jpg) (letöltve: 2015. 01. 05. 13:32)
19. http://vinland-map.brandeis.edu/assets/images/lightbox/gb_map.jpg (letöltve: 2015. 01. 05. 15:20)
20. Kovárczy István: A Bél Mátyás Vinland-térkép. Södertälje 1976. 19.
21. Kovárczy István: A Bél Mátyás Vinland-térkép. Södertälje 1976. nincs oldalszám
22. Kovárczy István: A Bél Mátyás Vinland-térkép. Södertälje 1976. nincs oldalszám
23. HEDENSTIERNA-JONSON 2012. 34.
24. HEDENSTIERNA-JONSON 2012. 34.
25. HEDENSTIERNA-JONSON 2012. 35.
26. „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Szerk.: Fodor István. Budapest, 1996. 182.
27. Rác István: A vikingek öröksége. Budapest, 1983. 168. kép

Térképek

6. térkép: Viking hadjáratok

3. térkép: Magyar hadjáratok

4. térkép: Varégokhoz és kölpényekhez köthető helynevek a Kárpát-medencében

A térkép a varégokhoz és kölpényekhez kapcsolható, valamint az Anonymus-i hagyomány által megőrzött helyneveket ábrázolja.

A térkép célja, hogy a fentebbi adatok ábrázolásával képet kapjunk a skandinávok korai magyarországi elhelyezkedéséről, szerepéről. Azonban a térképen látható adatok, az abból levont következtetések vitathatók. A helynevek datáló erejét ugyanis, bár elkészítették már az egyes helynévtípusok kronológiai jellemzőit, ma is bizonytalanság övezi. (ACTA 1973. 3.) Ebből is fakad, hogy skandináv eredetű népességet feltételezhetünk az 'orosz' (rusz) névvel illetett településeken is, de ezek nagy száma és keletkezési idejük bizonytalansága miatt inkább a 'varég' és 'kölpény' nevű települések ábrázolása tűnt célravezetőbbnek.

A térkép elkészítéséhez az Acta Historica sorozat keretében 1973-ban megjelent, Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegfű László által szerkesztett Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez I. című adattárat, Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának köteteit, valamint Anonymus Gesta Hungarorumának 1975-ös Pais Dezső általi fordítását használtam fel, amiben Györffy György ábrázolta a honfoglalás Anonymus-i hagyományát.

Az adattár több kölpényekhez kapcsolható helynevet is megadott, de Benkő Loránd ezek közül azt a hármat tartotta témánkba vágónak, amit a térkép is mutat (BENKŐ 1999. 27–28.). Az adattárban nem volt benne, de a Györffy-féle Történeti Földrajz Abaúj vármegyén belül megemlített egy Vereng nevű települést a mai Füzér környékén (GYÖRFFY 1987. 155.), amit a név hasonlósága miatt vettem fel a térképre.

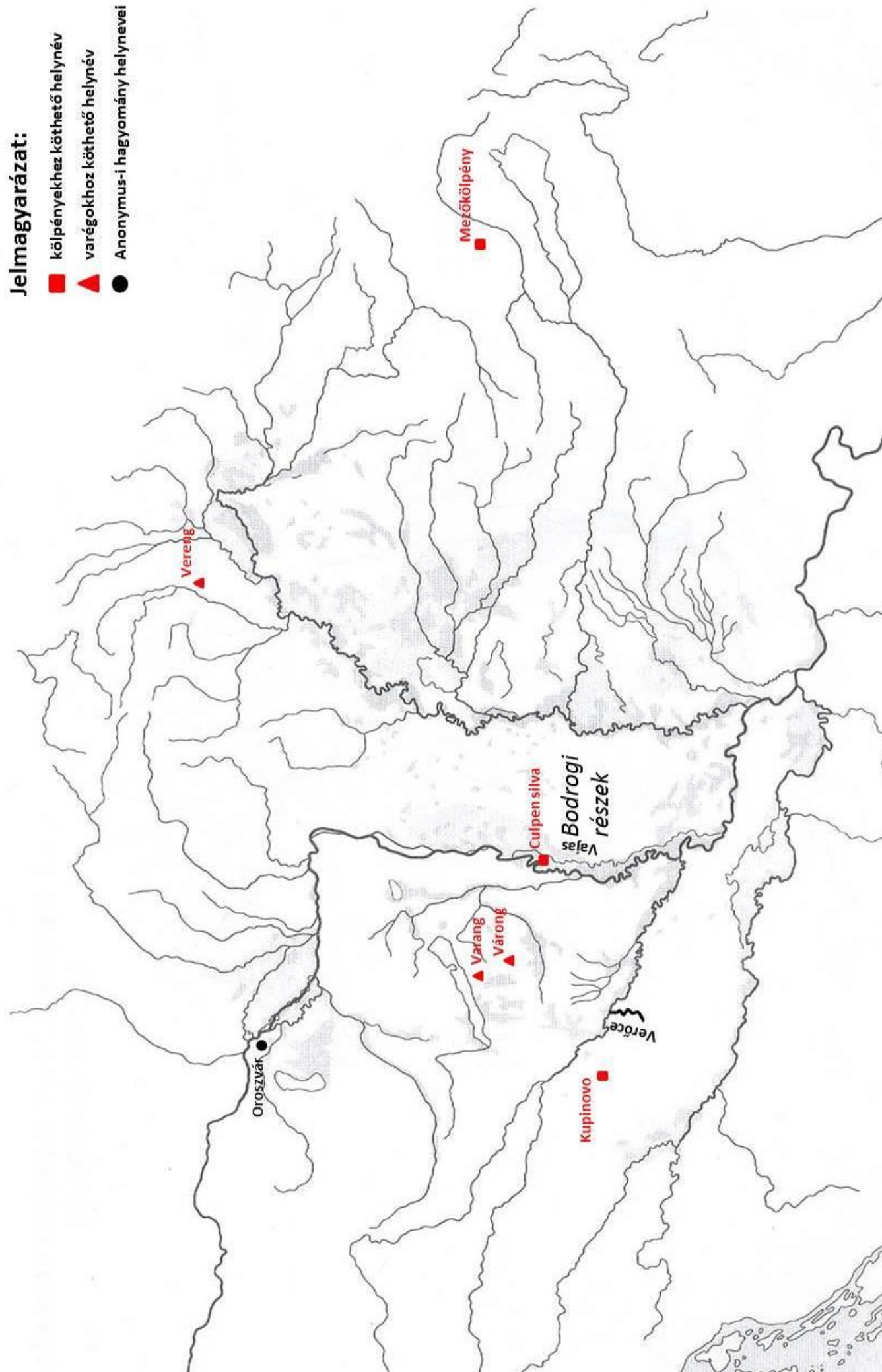
Végezetül az Anonymus-i hagyomány hely- és földrajzi neveit tüntettem fel. Kölpény a bodrogi részeken a Vajas vizéhez közel kapott földet Árpádtól. Fiát, Botondot pedig a Verőce vize mellett temették el. Zolta fejedelem az oroszoknak a nyugati határszélen hagyta meg, hogy várat építsenek, ez a mai Oroszvár.

A kevés adat ellenére a települések elhelyezkedése beillik a skandinávok szerepéről kialakított képbe. A határhoz közeli esetében határvédelemi szerepről lehet szó. Érdekes a Balatontól délre, egymáshoz nagyon közel fekvő Varang és Várong települések. A varégok itteni felbukkanása esetleg kapcsolatba hozható a magyar nagyfejedelem testőrségével.

Varégokhoz és kölpényekhez köthető helynevek a Kárpát-medencében

Jelmagyarázat:

- kölpényekhez köthető helynév
- ▲ varégokhoz köthető helynév
- Anonymus-i hagyomány helynevei

Térképek forrásai:

1. **Pósán László: Skandinávia a középkorban. Debrecen, 2012. 200.**
2. **Rác István: A vikingek öröksége. Budapest, 1983. 7.**
3. **Rác István: A vikingek öröksége. Budapest, 1983. 6.**
4. **http://pctrs.network.hu/clubpicture/1/3/_karpal_medence_vakterkep_terkep_2_103364_22555.png nyomán. (letöltve: 2014. 12. 12. 13:32)**